

Ігор Сkochиляс

БРАЦЛАВСЬКИЙ ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ КОНФЛІКТ 1747–1754 рр.: ПРАВОВІ АРГУМЕНТИ, ЕКЛЕЗИАЛЬНІ Й СОЦІАЛЬНІ ПРАКТИКИ «ВПОРЯДКУВАННЯ» ГЕОГРАФІЧНОГО ПРОСТОРУ ТА ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ

Територіальний конфлікт через контроль над неозорими просторами Брацлавщини, котрий, на перший погляд – несподівано, спалахнув у середині XVIII ст. між Святоюрською єпископською катедрою у Львові та митрополічною курією у Радомишлі, з одного боку, був зумовлений низкою суб'єктивно-персоналістських факторів, а з іншого, – відображав ширші тенденції у внутрішньому житті з'єднаної з Римом Руської церкви. Серед «випадкових» факторів – смерть у середині грудня 1746 р. київського митрополита й водночас львівського владики Атанасія (Шептицького) та наступні номінації адміністраторами обидвох вакантних престолів, відповідно, полоцького архієпископа Флоріана (Гребницького) і перемишльського владики Онуфрія (Шумлянського). Раніше об'єднані під одним омофором Галицько-Львівська Русь, Поділля та Брацлавщина виявилися поділеними між різними церковними юрисдикціями. Якщо Шумлянський, урядуючи багатим і впливовим Перемишльським владицтвом, був мало зацікавлений не тільки в розширенні, але й у збереженні вже набутих на Правобережній Україні територій (хоча б через єрархічну підлеглисть предстоятелів Унійної церкви), то Флоріан (Гребницький), навпаки, демонстрував рішучість усунути «несправедливість» і якнайшвидше повернути митрополічій архієпархії колись належні їй брацлавські намісництва. Іншим фактором, який заохочував Гребницького домагатися Брацлавщини, було суттєве зміцнення організаційних структур Київської архієпархії в українських землях Корони Польської, пов'язане передовсім із заснуванням 1746 р. у Радомишлі – адміністративному центрі столових маєтків Унійної церкви на Правобережжі – митрополічної консисторії та перенесенням сюди осідку київського митрополита.

Відносно незаангажований опис подій, що започаткували «брацлавську справу», знаходимо в опублікованих о. Атанасієм (Великим) протоколах засідань Конгрегації поширення віри у Римі, що розглядала цю заплутану справу: «Коли переставився згаданий Атанасій [Шептицький], то адміністрування

Львівським престолом обійняв сусідній Преосвященний єпископ перемишльський, а митрополитом [престолом] – Преосвященний архієпископ полоцький [...]. Отож [Флоріан (Гребницький)], відразу ж, як отримав звістку про смерть митрополита Атанасія, обійняв адміністративну юрисдикцію. [Він] оприлюднив едикт про молитву за його душу; скликав деканатську конгрегацію в Радомишлі; на деканів, які не підкорилися, наклав кари, якими раніше погрожував [...], а покірних відпустив. [Він] здійснив багато інших юрисдикційних чинів, зводячи й посвячуючи церкви, ставлячи деканів, споряджаючи комісії щодо чудес, висвячуючи парохів, врешті-решт, розсуджуючи й вирішуючи справи. Під тим самим оглядом і за тим самим правом Преосвященний архієпископ [...] продовжував здійснювати юрисдикцію [над Брацлавщиною] і після того, як його возвели на митрополитичий престол, аж доки Преосвященному Левові Шептицькому, теперішньому єпископові львівському, не спало на думку заперечувати й непокоїти юрисдикцію нашого зверхника»¹.

У брацлавських подіях простежується спроба тогочасної унійної єрархії реалізувати ширшу програму «цивілізаційного освоєння» величезних просторів «України» – Брацлавщини та Південної Київщини, котрі в цей час інтенсивно колонізувалися², а також поглибленої християнізації місцевого, переважно руського за походженням люду, за конфесійною моделлю *Slavia Unita*. З огляду на тогочасні політичні реалії (утвердження Речі Посполитої в регіоні у 1714–1715 рр. після «згону населення», ліквідація на цій території козацького устрою, мінімалізація татарсько-турецької загрози й доволі мирні стосунки з Молдавським князівством), Унійна церква на Правобережжі аж до початку 1760-х рр. фактично не відчувала помітної конкуренції з боку православних церковних структур, користуючись у своїх місійних планах зазвичай підтримкою королівського двору та місцевої магнатерії. Тому на цих теренах чи єдиними конкурентами за контроль над місцевими східно-християнськими громадами виявилися два унійні єрархи – львівський єпископ Лев (Шептицьким) і київський митрополит Флоріан (Гребницький), майже одночасно обрані на свої святительські престולי у 1748 р. Незалежно від особистої ініціативи й пастирських зусиль обидвох владик, організованих заходів їхніх консисторій з дисциплінування русинів та підтримки коляторів унійних парафій, територія Брацлавщини впродовж першої половини XVIII ст. швидко покривалася густою мережею нових церков і поселень. Такого дина-

¹ Congregationes Particulares Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielorusssjae epectantes / Ed. A. G. Welykyj, E. Kaminskyj. Romae, 1957 (далі – Congregationes Particulares). Vol. 2. P. 256–257.

² За підрахунками С. Набиванця, якщо в 1747–1749 рр. на території Брацлавського воєводства діяло 479–498 унійних парафій, то в 1764 р. їх було вже 783, у 1773 р. – 902, а напередодні приєднання краю до Росії (1788 р.) парафіяльна мережа Київської архієпархії в цьому регіоні зростає до неймовірних розмірів, охоплюючи аж 984 церкви! (*Nabywaniec S. Unicka archidiecezja kijowska w okresie rządów arcybiskupa metropolity Felicjana Filipa Wołodkowicza 1762–1778*. Rzeszów, 1998. S. 234).

мічного розвитку парафіяльної мережі та зростання чисельності пастви не знала у цей період жодна інша латинська, православна чи унійна єпархія в Речі Посполитій. Узяти під свій контроль цей вражаючий процес «стихійної євангелізації» Правобережної України однаковою мірою бажали і Гребницький, і Шептицький, адже це давало змогу радикально збільшити кількість підлеглої їм пастви й духовенства та суттєво поповнити свої церковні скарбниці, основним джерелом грошових надходжень яких був катедратик, що сплачувався щорічно парафіяльними священиками.

Розглядаючи проблему юрисдикційного статусу Брацлавського крилосу в середині XVIII ст., насамперед необхідно відтворити хронологію тогочасних подій, встановити головних дійових осіб цього протистояння, звернути увагу на позиції й аргументи Львівської катедри, митрополичої курії, простежити перебіг засідання Конгрегації поширення віри 7 травня 1753 р., вивчити її декрети в «брацлавській справі» 1751–1755 рр., а також описати пов'язані з нею конфлікти як складову тогочасних еклезіальних соціальних практик. За умови залучення надзвичайно багатой і різнопланової (у т. ч. за своїм інституційним походженням) джерельної бази, це допоможе відповісти на частину дослідницьких питань або ж засигналізувати низку проблем, що, сподіваємося, стануть у подальшому предметом фахової дискусії. Зокрема, йдеться про такі сюжети, як територіальний партикуляризм, регіональні ідентичності, історична й еклезіальна пам'ять тощо.

Повернення на Брацлавщину Київської архієпархії

Правові аргументи. Свої права на Брацлавщину митрополича катедра підтверджувала як правовими аргументами, так і практичними адміністративними заходами з опанування цього регіону. Оточення Флоріана (Гребницького) із самого початку конфлікту наголошувало, що жоден із відомих їм документів духовної та світської влади не вказує на належність руських церков у Брацлавському воєводстві до Галицької єпархії. Зокрема, Радомишльська консисторія покликала на митрополичі грамоти 1539–1540 рр. та присяжні листи самого Макарія (Тучапського), в яких не було й натяку на підлеглисть йому теренів Брацлавщини³. Каноністи Гребницького рішуче наполягали на тому, що «брацлавські деканати не були дані новому єпископові, а збережені за митрополитом; з цієї [традиції] випливає, що від самого заснування [Львівського] єпископату над тими [деканатами] ніколи не здійснювали юрисдикції львівські предстоятелі – хіба що в сум'ятті схизми чи внаслідок помилки, яку згодом було відразу виправлено, – [натомість] завше це стало і мирно [робили] самі лише митрополити. Справді, немає нікого, хто не знав би, скільки важить така давня традиція; а вона заперечує здійснення юрисдикції з боку єпископа, водночас підтверджуючи його щодо митрополитів»⁴.

³ Congregationes Particulares. Vol. 2. P. 255.

⁴ Congregationes Particulares. Vol. 2. P. 261.

Юрисдикційний статус Руської церкви на Східному Поділлі протягом другої половини XVI – першої половини XVIII ст., у трактуванні київського митрополита, був однозначним – ці терени беззастережно належали до Святософіївської катедри, і лише в окремі періоди львівські архиєреї незаконно й самовільно намагалися здійснювати тут пастирську опіку: «Тож оскільки під час поставлення єпископа львівського це воєводство, як бачимо, було залишене за митрополитом, то відтак звичайну юрисдикцію над усіма тими церквами завше здійснював особисто сам митрополит. А з того, що збереглося в пам'яті про минулі діла, постійно пригнічені міжусобицями і схизмами, знаємо, що 1568 року, тобто невдовзі після заснування Львівського єпископату, на благання пана Йони митрополита (йдеться про митрополита київського Йону III (1568–1577). – I. С.), король Сигізмунд Август написав листа до адміністратора Вінницького і Брацлавського староств (а ті два староства, безперечно, становлять ціле Брацлавське воєводство), суворо тому адміністраторові наказуючи, «щоб у громаді й на території цілих Брацлавського і Вінницького повітів ні сам не втручався до церковних справ, які належать до духовного суду митрополита, ні будь-кому [іншому] не дозволяв; і щоб наказав усім архимандритам і т. д., усім іншим підданам – і церковникам, і мирянам, а також всякому чину, що перебуває в монашестві, і, нарешті, цілому людові того обряду, в церковних справах підлеглому судові згаданого митрополита, щоб у всьому корилися не тільки комісарам, скерованим *ad hoc*, а й вікаріям, протопресвітерам і кожній особі, яку або він сам, або його комісари будь-коли поставили б і скерували» [...]. І хоч Львівський престол довго тримали єпископи-схизматики [...], той престол заколотом і насильством незаконно вчинив деякі юрисдикційні дії в Брацлавському воєводстві, про які каже супротивна сторона, все ж завжди, коли торжествувало право і той престол був у католиків, юрисдикцію над цим воєводством завжди дуже послідовно полишали митрополитові. Так, коли адміністратором на той час вакантної митрополії був Йосиф Шумлянський, єпископ львівський, то впродовж цілого свого адміністрування він завше здійснював юрисдикцію над Київським і Брацлавським воєводствами лише від імені митрополита. А передовсім варто зауважити, що він сам, зацікавлений радше більше розширювати належну йому єпископську юрисдикцію, ніж митрополічу, спеціальним документом від 26 квітня 1694 р. призначив Всечесного Холодовського вікарієм не Львівського єпископату, а зосібна та явно – вікарієм адміністратора митрополії, передовсім над деканатами, які є щонайпевніше митрополічними, а саме Білоцерківським, Чуднівським, Коростенським і Житомирським у Київському воєводстві, а також Немирівським і Вінницьким, розташованими у нашому воєводстві Брацлавському»⁵.

Митрополічі урядники також прагнули надати розголосу кожному декретові Варшавської нунціатури чи Конгрегації поширення віри, що трактував

⁵ Congregationes Particulares. Vol. 2. P. 255–256.

територіальний конфлікт на користь Гребницького. Так, пастирське послання генерального намісника митрополичої архієпархії на Правобережній Україні Пилипа Феліціана (Володковича), видане у Холмі 2 грудня 1751 р., підкреслювало остаточність постанови папської нунціатури, вимагаючи від місцевих священиків, намісників і мирян, аби вони «відтепер в усіх справах [...] зверталися до митрополичої юрисдикції, були послухні [Гребницькому] під карою усунення з [церковного] уряду» та «оголосили це послання в кожному деканаті, а священики прочитали [його] зібраному на богослуження в церквах посліпству»⁶. 12 грудня того ж року декрет Трибуналу нунціатури було внесено до актових книг митрополичої консисторії в Радомишлі. Водночас генеральний намісник митрополичої архієпархії на Правобережній Україні Пилип Феліціан (Володкович), аби забезпечити практичне виконання цього декрету, звернувся до всіх намісників⁷ з вимогою, «під карою клятви», аби вони 8 січня 1752 р., разом з представниками парафіяльного клиру (по 6 від кожного намісництва), «особисто прибули на суди нашого інстигатора», тобто до Вінниці, де тоді передбачалося провести виїздне засідання Радомишльської митрополичої консисторії. Зустріч урядників Гребницького з представниками середньої ланки адміністративного апарату відбувалася на вимогу Апостольської нунціатури, яка побоювалася ексцесів під час офіційної передачі Брацлавщини у посідання київського митрополита. З іншого боку, генеральний намісник митрополита Володкович мав намір використати присутність брацлавських намісників, по-перше, для публічного складення ними присяги вірності предстоятелю Унійної церкви, а по-друге, для полегшення практичних справ – отримання пастирського податку (катедратика) та з'ясування правових підстав перебування цих урядників на своїх посадах (для цього намісники мали з'явитися до Вінниці «з диспартиментами та інструментами на деканські уряди»).

Зміцненню позицій київського митрополита як правлячого ординарія своєї єпархії на Правобережній Україні сприяло офіційне перенесення його резиденції з далекого Вільна до містечка Радомишля на Київському Поліссі, де розташовувалася адміністрація розлогих маєтків предстоятеля Руської церкви⁸.

⁶ Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАУК). Ф. 1040, оп. 1, спр. 2, арк. 563–563 зв.

⁷ У листі Володковича йшлося про 13 намісників – браїлівського (Григорій Сторожинський), брацлавського (Мирон Занченко), вінницького (Андрій Родзянський), гранівського (Іван Стріцький), животівського (Корнелій Шпановський), кальницького (Самуїл Яворський), комаргородського (Яків Писарко), краснянського (Фома Шубович), немирівського (Ілля Хмелевич), рашківського (Яків Глічинський), уманського (Василь Липницький), чечельницького (Василь Зайончевський) та ямпільського (Андрій Біляшевський) (ЦДІАУК. Ф. 1040, оп. 1, спр. 2, арк. 562).

⁸ Ці посілости відійшли до митрополичого бенефіцію ще наприкінці XVII ст., до того належачи до маєтків Києво-Печерської лаври. Львівський владика Йосиф (Шумлянський) як адміністратор Київської митрополії отримав у володіння Радомишльський маєтковий ключ, на основі привілею короля Яна Собеського від 9 травня 1682 р. (Тимошенко Л.

У Радомишль також були переведені митрополича консисторія, духовна консисторія та уряд київського офіціала (генерального намісника). Як стверджує Л. Тимошенко, формально ця подія сталася у 1746 р., ще за життя митрополита Атанасія (Шептицького), однак повною мірою митрополичий двір з усім своїм адміністративним апаратом розпочав тут свою діяльність лише з 1748 р., коли відбулася офіційна номінація на Святософіївський престол нового глави Унійної церкви в Речі Посполитій – Флоріана (Гребницького)⁹. Його митрополича хіротонія відбулася 8 червня 1747 р. у Новгородку за участі шести унійних владик, у т. ч. Онуфрія (Шумлянського). Натомість папське брєве про підтвердження його митрополичих прерогатив було видане лише 16 грудня 1748 р.¹⁰ Можливо, саме під час цих урочистостей і було досягнуто порозуміння між Гребницьким та адміністратором Львівської єпархії Шумлянським щодо переходу Брацлавщини під юрисдикцію митрополита.

Перші спроби Радомишльської митрополичої консисторії взяти під свою юрисдикцію Брацлавський крилос датуються 15 січня 1747 р. Тоді, у зв'язку із завершенням заупокійних богослужінь за померлого напередодні владики Атанасія (Шептицького), з Радомишля було надіслано відповідні листи всім тогочасним намісникам з Брацлавщини – браїлівському, брацлавському, вінницькому, кальницькому, комаргородському, краснянському, немирівському, рашківському, уманському та ямпільському¹¹. Уже через місяць тих самих намісників митрополича консисторія зобов'язала прибути на єпархіальний собор до Радомишля, запланований на 10 травня 1747 р.¹² 10 квітня 1747 р. до духовенства Брацлавського крилосу вперше з пастирським посланням звернувся адміністратор Київської митрополії, полоцький архієпископ Флоріан (Гребницький). Приводом для оприлюднення послання стала інформація про намір усіх десяти унійних намісників Брацлавщини ігнорувати єпархіальний собор у Радомишлі, який мав очолити Гребницький, а також бойкотувати сплату пастирського податку – катедратика. На соборі унійне духовенство Правобережжя також мусило скласти публічну присягу вірності новому предстоятелю з'єднаної з Римом Руської церкви. У разі неприбуття на собор адміністратор митрополії погрожував намісникам усуненням від церковних урядів та викликом на духовний суд. У листі Гребницький виклав аргументи

З історії Уніатської Церкви на Київщині (XVI–XIX ст.). К., 1997. С. 21–25). Загальну характеристику земельних посілостей Київської архієпархії на Правобережній Україні у XVIII ст. наводить: *Nabywaniec S. Unicka archidiecezja kijowska...* S. 43–62.

⁹ *Тимошенко Л.* З історії Уніатської Церкви... С. 27–29; *Його ж.* Місто Радомишль в історії Української Церкви // На службі Клію: Зб. наук. праць на пошану Л. Винара. Київ; Нью-Йорк; Торонто; Париж; Львів, 2000. С. 484–492; *Nabywaniec S. Unicka archidiecezja kijowska...* S. 40–41 (автор помилково стверджує, що генеральна консисторія «постала в Радомишлі у 1754 р.»).

¹⁰ *Блажейовський Д.* Ієрархія Київської Церкви (861–1996). Львів, 1996. С. 253.

¹¹ *Acta Consistorialia 1747–1748* // Інститут рукопису Національної бібліотеки ім. В. І. Вернадського НАН України (далі – ІР НБУВ). Ф. І, спр. 2459, арк. 280.

¹² ІР НБУВ. Ф. І, спр. 2459, арк. 280.

митрополичої катедри щодо підлеглості Брацлавщини саме Київській архи-епархії. Основним їхнім мотивом була «давнина» – історична належність регіону до Святософіївського митрополичого престолу. Інший аргумент був суто юридичним – про тимчасовість юрисдикції, в яку митрополит Лев (Кишка) передав львівському владіці брацлавські намісництва, з метою покриття видатків на судові процеси, що в той час провадилися Унійною церквою¹³.

Перша з черги актова книга митрополичої консисторії в Радомишлі (*Acta Consistorialia 1747–1748*)¹⁴, де вписувалися адміністративні розпорядження й інші пастирські чинності в перші два роки перебування на престолі предстоятеля Унійної церкви Флоріана (Гребницького, 1747–1762), зафіксувала надзвичайно велику увагу урядника митрополита до Брацлавщини. З-поміж кількох сотень актів Гребницький за неповних два роки видав близько 50 письмових розпоряджень («інструментів», «консенсів» і пастирських листів) щодо закладення «на суворому корені», побудови, посвячення й ремонту унійних храмів в усіх десяти намісництвах Брацлавського крилосу¹⁵, який фактично вважався тоді ще частиною Львівської епархії.

Наступна збережена книга Радомишльської консисторії за 1749–1751 рр., котру вів генеральний намісник (офіціал-сурога) митрополита Михайло При-

¹³ «Nie bez osobliwszego ressentymetu doszło nas słyszec, iako Przewielebnosci Wasze, będąc zupełnie uniwersałem naszym na kongregacyą generalną prothoprezbiterską na dzień 10 maia w[edług] s[tarego] k[alendarza] w Radomyszu przypadająca, wiadomienie od kogos zi strony sinistre informowani, na pomieniony dzien y termin wyzey rzeczony kongregacyi prothoprezbiterskiej nie stawic się y należące stołowe nie komportować zamyslacie. Dlaczego my fundamentalney z praw jurisdycyji metropolitanskiej nad pomienionemi wyzey dekanatami zdawna exteduiący się, tudziez ze wyzey rzeczony dekanaty za wyraznym na pismie konsensem od Jasnie Wielmoznego niegdys JMci x[iędz]a Leona Kiszki, metropolity całej Rusi, Jasnie Wielmoznemu w Bogu niedawno zeszedemu Athanazemu Szeptyckiemu, m[etropolicie] c[alej] R[usi], na ten czas ieszcze biskupem lwowskim, halickim y kamienieckim będącemu, in subsidium expensow prawnych circa immunitatem jurium et pertinentiarum do metropolity wsciągających się pozwolone y wruczone, byli informowani Przewielebnosciom waszym w mocy posluszenstwa świętego y pod karą depozycyji z urzędu dziekanckiego y innemi surowszemi sądowi naszemu zachowanemi przykazuiemy, ażebyście, niewazaiąc zadnych informacyi y processow, naprzeciw naszej dispozycyji od kogokolwiek y iakokolwiek sobie danych y intymowanych, na wyz rzeczony termin kongregacyi prothoprezbiterskiej do Radomysza osobiscie y nieodwłocznie stawili się pod rigorem kar wyzey wyrazonych y restytucyą należącego stołowego z swoich własności in casu by te pomienione stołowe do rąk czyich innych pooddawac y komportować wazyli się. Dlaczego W[ielebnym] x[ięzom] parochom, wikariuszom, uczciwym ministrom cerkiewnym y innym należytym mandatow naszych exekutorow w mocy posluszenstwa świętego y pod kłatwy karą przykazuiemy, ażebyście na instancyą urzędu naszego administratorskiego doszedszy osobiscie, pomienionych P[rzewielebnych] x[ięzy] dziekanow alias [...] onych władzą naszą administratorską pozwali, ktorych y my pozywamy, aby się przed nas samych y sąd nasz administratorski metropolitanski na dzien osmnasty miesiaca maia roku nizey wyrazonego w[edług] s[tarego] k[alendarza] osobiscie y nieodwłocznie stawili dla widzenia in casu sprzeciwienia się ninieyszemu naszemu rozkazowi y woli wyrazney, w kary wyzey extendowane y założone wpaść y tez przez dekret na terminie ferować się mającey, wykonać, rozkazać cortifican[...]» (ІР НБУВ. Ф. І, спр. 2459, арк. 281).

¹⁴ ІР НБУВ. Ф. І, спр. 2459, арк. 288 зв. – 351 зв.

¹⁵ Там само. Арк. 288 зв. – 289, 298 зв. – 301, 312, 315 зв. – 317, 320, 322, 334, 344, 351–351 зв.

мович, також містить численні розпорядження (*Acta Gratiarum*) Флоріана (Гребницького) щодо духовенства і парафій Брацлавщини¹⁶. Проте якщо у 1749 р. було вписано майже 40 адміністративних актів київського митрополита для практично всіх намісництв Брацлавського крилосу (апробація презент коляторів для кандидатів на священство; номінація клириків на парафіяльні уряди; дозволи («консенси») на будову, ремонт і посвячення храмів тощо)¹⁷, то у 1750 р. – тільки 11 записів¹⁸. Для прикладу, М. Примович, за дорученням Гребницького, 26 лютого 1748 р. видав «інструмент» на посвячення Хрестовоздвиженської церкви в Ладижині Брацлавського намісництва, а генеральний намісник архієпархії Володкович у червні 1753 р. рукоположив новосрею до Хрестовоздвиженської церкви в с. Михайлівка того ж намісництва¹⁹. Ця статистика, очевидно, засвідчує втрату Гребницьким контролю над частиною території Брацлавщини на користь львівського владики, а також труднощі, що їх зазнавали урядники з Радомишля в комунікації з тими представниками унійного клиру, котрі залишалися відданими Флоріанові (Гребницькому) й мали б інформувати митрополічу консисторію про практичні потреби їхніх парафій і вірних.

У 1748 р. в канцелярії київського митрополита, у зв'язку з номінацією нового генерального намісника Київської архієпархії Ясона (Юноші-Смогоржевського), було виготовлено реєстр належних до неї церков, в який уперше з 1720-х рр. внесено й храми Брацлавського крилосу, котрі на той час ще перебували під юрисдикцією Львівської катедри. Тоді в список потрапили Браїлівське (44 церкви), Брацлавське (52), Вінницьке (49), Кальницьке (58), Комаргородське (45), Краснянське (50), Немирівське (без даних про парафіяльний склад), Рашківське (36), Уманське (56), Чечельницьке (37) та Ямпільське (41) намісництва²⁰.

Боротьба за намісництва та їхніх адміністраторів. У 1747–1748 рр. Гребницький, аби заручитися підтримкою середньої ланки адміністративного апарату Унійної церкви на Брацлавщині й тим самим здобути безпосередній доступ до впливу на місцеве парафіяльне духовенство, здійснив справжню «кадрову революцію» в регіоні, усунувши більшість намісників, поставле-

¹⁶ Acta Gratiarum sub Auspitiis Ill[ustrissi]mi Excell[entissi]mi et Rev[eren]d[issi]mi Do[mi]ni Floriani Hrebnicki, Dei et Apostolicae Sedis Gratia Metropolitanii Kiioviensis, Haliciensis et Totius Russiae, Archiepiscopi Polocensis, episcopi Witebscensis, Orszanensis et Mohiloviensis, Abbatis Kiiovopeczarenensis, Sanctissimi Domini nostri Domini Benedicti Divina Providentia Papae eius nominis XIV Praelati Domensti Sosiliique Pontificii Assistentis, Anno Domini [1749–1751] expeditarum // ЦДІАУК. Ф. 1040, оп. 1, спр. 2, арк. 487–564.

¹⁷ ЦДІАУК. Ф. 1040, оп. 1, спр. 2, арк. 488 зв. – 489, 490, 491–492 зв., 493 зв., 494 зв., 496–497, 500, 501–501 зв., 502 зв., 508 зв., 510, 515 зв. – 516, 517, 519 зв., 525, 536, 537, 538, 539, 542.

¹⁸ ЦДІАУК. Ф. 1040, оп. 1, спр. 2, арк. 517?551 зв.

¹⁹ Wizytacje generalne parafii unickich w województwie kijowskim i braclawskim po 1782 r. / Oprac. i wydał M. Radwan. Lublin, 2004. S. 542, 591.

²⁰ Архив Санкт-Петербургского института истории РАН (далі – Архив СПбИИ). Кол. 52, оп. 2, картон 9, № 1, л. 247 об. – 252 об.

них тут у різний час львівськими владиками. 19 вересня 1747 р. «інструмент» Гребницького на адміністрацію Немирівським намісництвом (після смерті свого попередника) одержав Іван Строцький, парох гранівський²¹. Невдовзі митрополит домігся призначення ямпільським намісником свого прихильника – Олексія Біляшевського, пароха марківського²². На бік пастиря перейшов і Василій Липницький, намісник уманський²³. У червні 1749 р. «інструменти» на адміністрацію церковними територіальними округами отримали Ілля Хмелинович, священник церкви Св. Миколая в Немирові, та Корнелій Шушпановський (Шпановський), священник животівський²⁴.

Заходи Гребницького зі встановлення своєї митрополичої юрисдикції на Брацлавщині (починаючи від середини вересня 1747 р.) підтримували також намісники брацлавський (Мирон Занченко (Заньченко)²⁵), вінницький (Андрій Родзянський²⁶), кальницький (Самуїл Яворський²⁷), краснянський (Симеон Мізонський²⁸) і рашківський (Олексій Наливайко²⁹). У наступному 1748 р. до них приєднався Яків Писарко, намісник комаргородський³⁰. Усі вони раніше здобули номінації на свої церковні уряди від покійного Атанасія (Шептицького). Не довіряючи їм (адже Гребницький не був їхнім святителем і вони не завдячували йому своєю духовною кар'єрою), митрополит намагався впровадити на Брацлавщину особисто віддані креатури. Яскравим прикладом цієї нової політики Радомишльської консисторії стала голосна справа рашківського намісника Олексія Наливайка (Наливайченка), якого митрополічі урядники свідомо усунули з посади, безпідставно звинувативши «в різних ексцесах» і на його місце призначивши 11 січня 1748 р. Івана Черкевича, пароха рокичинецького³¹. Та, як з'ясувалося, новий намісник також не виправдав сподівань Гребницького, бо «багато нагрівив і бунтував парохів Рашківського деканату так само, як і рашківський декан Наливайко», котрого митрополит суспендував. Гребницькому не залишалось нічого іншого, як відкликати свою інсталяційну грамоту для Черкевича. Щоб локалізувати конфлікт, до Рашківського намісництва митрополит скерував Якова Писарка, намісника комаргородського, який, за підтримки ямпільського намісника, мав на місці «провести комісію та інквізицію, бо парохі раніше боялися давати правдиві свідчення». Але головним завданням Писарка було відновлення канонічної дисципліни, аби «був збережений усякий порядок у Рашківському деканаті й конституції як Замоїського собору, так і єпархіяльні, завжди виконували-

²¹ ІР НБУВ. Ф. І, спр. 2459, арк. 298 зв., 299 зв., 301 зв.

²² Там само. Арк. 298 зв.

²³ Там само. Арк. 298 зв. – 299.

²⁴ ЦДАУК. Ф. 1040, оп. 1, спр. 2, арк. 503.

²⁵ ІР НБУВ. Ф. І, спр. 2459, арк. 300, 320.

²⁶ Там само. Арк. 301.

²⁷ Там само. Арк. 299 зв.

²⁸ Там само. Арк. 300.

²⁹ Там само. Арк. 299.

³⁰ Там само. Арк. 312, 322.

³¹ Там само. Арк. 312.

ся». Зокрема, йшлося про особистий послух священників Гребницькому та відновлення сплати ними пастирського податку до митрополичої скарбниці³². Щоб уникнути подальших непорозумінь, інші намісники Брацлавського крилосу впродовж 1749 р. склали у Радомишльській консисторії «клятву на вірність митрополитові». Достеменно відомо, що такі публічні заяви задекларували Андрій Родзянський з Вінниці, а також брацлавський, кальницький, комаргородський, краснянський і немирівський намісники³³.

Специфічно еклезіальні «техніки» опанування митрополичими урядниками окремих намісництв розкриває пастирський лист Флоріана (Гребницького) від 21 лютого 1749 р. Не довіряючи уманському намісникові Василю Липницькому, котрого митрополит за кілька днів до того викликав на єпархіальний собор³⁴, він звернувся за підтримкою до адміністратора Немирівського намісництва Івана Стоцького (Строцького). На нього Гребницький і поклав завдання остаточно підпорядкувати митрополичій юрисдикції величезну за розмірами й кількістю унійних парафій Уманщину. Зокрема, Стоцький повинен був зібрати місцеве духовенство на намісницькому соборчику, домогтися від нього сплати катедрадика до митрополичої скарбниці «за давнім звичаєм», а також публічної декларації про послух предстоятелів Унійної церкви³⁵.

Осібну історію у роки протистояння за намісництва Брацлавського крилосу між Львовом і Радомишлем має Животівське намісництво. З метою дезорганізації адміністративних структур Львівської єпархії на Правобережжі, воно було утворене Київською консисторією з порубіжних парафій Брацлавського крилосу, приєднаних до архієпархії невдовзі після смерті в грудні 1746 р. Атанасія (Шептицького). Уперше в складі митрополичої архієпархії Животівське намісництво фігурує в реєстрі 1748 р., налічуючи тоді 42 церкви (три з них – в його адміністративному центрі – м. Животів)³⁶. Генеральна візитація київського митрополита 1751 р. виявила, що урядники Київської архієпархії

³² Там само. Арк. 315 зв. – 317 зв.

³³ ЦДІАУК. Ф. 1040, оп. 1, спр. 2, арк. 11 зв. – 12 зв., 77 зв. – 80, 83, 84.

³⁴ «Emanatum instrumentum relaxationis interducti quo ecclesiae in tractu Umanen[is] innodatae fuerunt ad congregationem generalem prothopresbyteralem in personam Adm[odum] R[evere]ndi Basilii Lipnicki, decani umanen[is]» (ЦДІАУК. Ф. 1040, оп. 1, спр. 2, арк. 490 зв.).

³⁵ «Iz my mając słuszne przyczyny do uczynienia dispozycyi nizey wyrazoney nas pobudzaiące, zalecamy Przewielebnosci twoiey, ktorey mądrość, czułość u we wszelkich rzeczach roztropność wiadomo mamy, azebys Przewielebność twoia, konwokowawszy uniwersalikiem swoim dziekanskim wszystkich W[ielebnych] x[ięży] Parochow u wikaryoszwow, w dekanacie Umaniskim znajdujących się, od nich sam, a nie kto inszy, nalezyte nasze stołowe kwote poodbierał, tychże W[ielebnych] x[ięży] prezbiterow według zwyczaju z persoluty referuiąc się do dawnych kwitow, kwitował u wybrane kwotę do nas samych na kongregacją generalną przywoził, zalecaiąc oraz tymże W[ielebny]m x[ięzom] prezbiterom dekanatu wspomnionego serio u pod karami ciężkimi nam samym do extendowania zachowanym, azebys Przewielebności twoiey w wyzey wyrazoney dispozycyi naszey posłuszni byli praesentibus ad ulteriorem dispositionem nostram valituris» (ЦДІАУК. Ф. 1040, оп. 1, спр. 2, арк. 491–491 зв.).

³⁶ Архив СПбИИ. Кол. 52, оп. 2, картон 9, № 1, л. 243 зв. – 244 об.

почали здійснювати на теренах Животівщини свою юрисдикцію вже у 1746–1751 рр. Так, київський офіціал (і водночас тетиївський намісник) Юстин Ляшевич у 1746 р. допомагав у зведенні церкви Різдва Богородиці в новозаснованому селі Побійна, а в 1747 р. видав дозвіл («консенс») на спорудження храму в с. Сутківці. Його наступник – о. Козубський, за дорученням митрополита, благословив у січні 1751 р. побудову Чолновицької церкви, а її священик тоді ж одержав номінаційну грамоту на парафію від генерального намісника архієпархії Пилипа (Володковича). Дві інші візитовані церкви – Голотківська й Житницька – були зведені за дозволом іншого київського офіціала – о. Йосафата (Висоцького), який одночасно виконував обов'язки адміністратора сусіднього з Животівщиною Тетиївського намісництва. Зауважимо, що тетиївський намісник з Київської архієпархії брав участь у посвяченні унійних храмів Животівщини з кінця 1730-х рр. – у Красному Куті (1738 р.), Клюковому Розі (1745 р.), Босівці (Бозівці?), Горошковому Розі та Сорокотягах (1746 р.), Сніжній (1746–1747 рр.), Високому (1748 р.), тобто деякі з цих чинностей відбувалися ще за життя Атанасія (Шептицького). Ще раніше, в першій половині 1740-х рр., київський офіціал Андрій (Бенецький) забезпечив спорудження нової церкви в с. Охматів, посвяченої невдовзі адміністратором Білоцерківського намісництва. Водночас деякі священики у цьому протистоянні виявляли лояльність до обидвох пасторів. Так, наприклад, священик с. Стадниця отримав єрейські свячення в 1747 р. від адміністратора Львівської єпархії Онуфрія (Шумлянського), однак за дозволом на закладення нового храму Різдва Богородиці того ж року подався до київського офіціала Ясона (Смогоржевського)³⁷.

На початку червня 1752 р. Лев (Шептицький) звернувся з пастирськими листами до животівського намісника о. Стефана Комарницького, а також одного з місцевих священиків – о. Корнелія Шпановського із Животова «на Старому Місті». Їх обох було звинувачено у тому, що вони не бажають визнавати влади львівського єпископа, висвячувалися «за кордоном» та розсилали «листи не свого пастиря». Шептицький закликав животівського намісника прибути 12 червня 1752 р. до Барської консисторії, де його перехід під львівську юрисдикцію міг засвідчити офіціал Матковський³⁸. Але животівський намісник о. Іван Кулицький не підкорився Шептицькому, незважаючи на те, що більшість парафій його церковного округу на той час усе ще залишалися у складі Львівського владництва. На це, зокрема, вказує та обставина, що того ж таки року він сплатив до митрополичої скарбниці 180 золотих пастирського податку, у зв'язку з чим консисторський писар із жалем занотував, що «деканат Животівський майже весь відірваний до львівського єпископа, й уціліло [в складі архієпархії лише] 18 церков»³⁹.

³⁷ ІР НБУВ. Ф. 1, спр. 2462, арк. 222–245.

³⁸ Архив СПбИИ. Кол. 52, оп. 2. Картон 9. Ед. хр. 1. Л. 354–354 об.

³⁹ Рункевич С. Г. Описание документов архива западнорусских униатских митрополитов. Санкт-Петербург, 1907. Т. 2. С. 149 (док. № 1583).

Діяльність холмського єпископа Феліціана (Володковича). Вирішальну роль в опануванні київським митрополитом Брацлавщини відіграв тогочасний холмський владика Пилип Феліціан (Володкович)⁴⁰, якого Флоріан (Гребницький) 1 березня 1751 р. номінував своїм генеральним офіціалом для Правобережної України, надавши йому надзвичайно широкі повноваження у здійсненні духовної й адміністративної влади над руськими парафіями у Брацлавському та Київському воєводствах⁴¹. Оскільки неодноразові апеляції Шептицького до Римського престолу («Святої Столиці») завершилися невдачею, митрополит Гребницький, попередньо заручившись підтримкою Риму, пастирським посланням від 19 січня 1752 р. офіційно впровадив свого генерального намісника на Правобережній Україні Пилипа (Володковича) в управління унійними парафіями в Брацлавському воєводстві, тим самим виконуючи декрет Трибуналу апостольської нунціатури. У відповідь львівський єпископ 5 лютого 1752 р. вніс протест до актів митрополичої консисторії, намагаючись підважити законність дій Флоріана (Гребницького)⁴². Оцінюю-

⁴⁰ Докладні відомості про походження, родинне й монаше життя та пастирську діяльність Феліціана (Володковича) як владика холмського і митрополита київського, наводить: *Nabywaniec S. Unicka archidiecezja kijowska...* S. 123–189. На відміну від більшості дослідників, які в негативних, а інколи і відверто у чорних тонах зображали постать цього унійного єрарха, С. Набиванець схильний більш стримано розглядати його роль в історії Унійної церкви: «Митрополит Володкович, без сумніву, не належав до особливо видатних особистостей серед тогочасного унійного єпископату, однак також не можна не зауважити багато його досягнень як владика. Бутучи митрополитом, фактично від початку був дуже пов'язаний обставинами та обмежений особами коад'юторів. Попри свою єрархічну гідність і вік, демонстрував готовність до єднання. Такої поведінки, однак, не демонстрували його коад'ютори, які не наважилися на слова пробачення або на простягнуту руку до свого коад'юта як жест примирення. Володкович був типовим представником шляхтича доби сарматизму. Був поривчастим, навіть готовим до організації нападу, галасливим у відстоюванні своїх прав, прив'язаним до матеріальних справ, з яких, однак, умів принести користь суспільству. Неодноразово йому бракувало дипломатичного хисту в контактах з людьми, а в пізніший період керування хіба радше впертістю, аніж здоровим глуздом. Проте загалом заслугоує на кращу оцінку його кількадесятилітнього єпископського служіння» (Ibidem. S. 188–189). Позитивну оцінку діяльності Володковича на Холмському владичому престолі у 1731–1756 pp. подає: *Gil A. Chełmska diecezja unicka 1596–1810. Dzieje i organizacja*. Lublin, 2005. S. 108–109.

⁴¹ *Ingrossatio Instrumenti officialatus Metropolitae Kijov. In personam Wolodkowicz, eppi chelmensi* // Archiwum Państwowe w Lublinie. Chełmski Konsystorz Grekokatolicki (далі – APL. ChKGGK). Sygn. 30. S. 28–31. З періоду виконання Володковичем своїх обов'язків генерального намісника митрополита на Правобережній Україні збереглася книга прибутків і видатків його канцелярії, датована 1756 р.: Державний архів Житомирської обл. (далі – ДАЖО). Ф. 178, оп. 53, спр. 18. Виявлено також перелік літургійних шат (зокрема шести сакосів і «митрополичого хреста»), котрі належали Володковичу як предстоятелю Руської церкви: *Regestr rzeczy zakrystyi metropolitalney po smierci JWJ x[ie]dza Wołodkowicza, metropolity, spisany, niektorych sakosow przezemnie na podpisie wyrazonego z zakrystyi katedralney Włodzimierskiej wydanych die 14 februarii v. s. 1778 w Włodzimierzu* // Національний музей ім. Митрополита Андрея Шептицького у Львові. Відділ рідкісної та стародрукованої книги (далі – НМЛ). Ркл-145, арк. 151 зв. – 152 зв.

⁴² *Congregationes Particulares*. Vol. 2. P. 258.

чи заслуги Володковича в утвердженні юрисдикції митрополита в цьому регіоні, Гребницький домігся в Августа III королівського диплому про призначення холмського владики своїм коад'ютором з правом наступництва (16 лютого 1756 р.)⁴³.

24 січня 1752 р. генеральний намісник Київської митрополії, холмський владики Пилип Феліціан (Володкович) видав у своїй резиденції в Білополі універсали до намісників Брацлавського крилосу (немирівського, рашківського й чечельницького) з вимогою прибути 12 квітня того року в Бердичів для участі в соборі Київської архієпархії та засвідчення свого послуху новому митрополитові Флоріану (Гребницькому)⁴⁴. У цей самий час Володкович розпочав ряд практичних адміністративних заходів на Брацлавщині, маючи на меті передпідпорядкувати своїй юрисдикції місцеве унійне духовенство. Він уділяв єрейські свячення «аколітам» (зокрема, у березні 1750 р. рукоположив клирика для церкви с. Олександрівка Брацлавського намісництва⁴⁵), роздавав священикам інсталяційні грамоти на вакантні парафії та номінаційні грамоти на обсадження церковних урядів. Так, скажімо, в січні 1752 р. Володкович призначив віце-намісників у Браїлівську (о. Даниїла Колосовського) та Вінницьку (о. Агафона Лашенка й о. Михайла Сіриченка) протопопії, зафіксувавши у своїх грамотах їхню адміністративну належність до Київської єпархії⁴⁶. У жовтні 1753 р. Володкович уже безпосередньо перебував на території Брацлавщини, в м-ку Красне, звідки він «навертав» до послуху київському митрополитові місцеве духовенство. Механізми цих адміністративних заходів виявляє інсталяційна грамота Володковича від 5 жовтня 1753 р., надана священикові о. Теодору Стефановичу на парафію в с. Березівка Чечельницького намісництва. Цей отець у 1751 р. був рукоположений львівським владикою й наприкінці того ж року, за рекомендацією барсько-брацлавського офіціала Тимофія Матковського, отримав презенту й обійняв парафію. Та коли на Брацлавщину прибув Феліціан (Володкович), о. Стефанович, щоб утриматися на парафії, восени 1753 р. змушений був скласти перед ним Ісповідання віри і присягу на вірність київському митрополитові. Лише після

⁴² *Ingrossatio Diplomatis pro Coadjutoria Metropolitae Illmo Dno Wolodkowicz // APL. ChKGK. Sygn. 30. S. 461–463. Див. також: Блажейовський Д. Ієрархія Київської Церкви... С. 254.*

⁴⁴ ІР НБУВ. Ф. XVIII. № 178, арк. 1; № 180, арк. 1; № 181, арк. 1 (друковані формуляри грамот церковнослов'янською мовою). Досі немає наукової монографії про пастирську діяльність митрополита Флоріана (Гребницького). Після його смерті писарем Львівської генеральної консисторії Даниїлом Верхратським було укладено «Реєстр речей» Гребницького, які певною мірою відображають його щоденне життя, побут та інтелектуальні зацікавлення: *Regestr rzeczy zakrystyynnych metropolitanskich po smierci JW Jmci x[ię]dza Floryana Hrebnickiego, metropolity arcybiskupa połockiego, JW Jmci xiędzu Felicianowi Włodkowiczowi, metropolicie teraznieyszemu oddanych roku 1762 d[ię] 24 [septem]bra // НМЛ. Ркл-145, арк. 149–151.*

⁴⁵ *Wizytacje generalne parafii unickich... S. 496.*

⁴⁶ ІР НБУВ. Ф. XVIII. № 176, арк. 1; № 177, арк. 1; № 179, арк. 1 (друковані формуляри церковнослов'янською мовою).

цього священник отримав нову інсталяційну грамоту, тим самим легітимізувавши свій статус пароха⁴⁷.

Водночас діяльність Пилипа (Володковича) засвідчує, що, як і його опонент – Святоюрська катедра, митрополита курія застосовувала «пастирський примус» і відверте насильство задля остаточного опанування Брацлавщиною. Зокрема, про справжні «бої без правил» стало відомо на засіданні Конгрегації поширення віри у травні 1753 р., в результаті супліки львівського владики. Шептицький, серед іншого, скаржився на брутальні дії Володковича щодо свого барсько-брацлавського офіціалата Тимофія Матковського: «Преосвященний єпископ холмський, вікарій митрополита, піддав [ув'язненню] заявленого вікарія єпископа-супротивника, Тимофія Матковського, та ще й, кажуть, у нього було відібрано і вилучено якісь скриньки та інші речі». Однак представники митрополита рішуче заперечили таке трактування подій, представлене генеральним офіціалом Шептицького Антонієм Левинським, що опиралося виключно на усні свідчення Матковського. За версією сторони митрополита, події розвивалися наступним чином: «Коли він (Матковський. – *I.C.*) бешкетував по брацлавських деканатах [...], Преосвященний єпископ [Феліціан Володкович] сам особисто підійшов до згаданого пресвітера і, поцікавившись, за чийм дорученням отак навісніє в митрополічій архієпархії, отримав зухвалу й неоднозначну відповідь. Незважаючи на це, він узяв його до своєї карети, і вони одразу вирушили до міста Бердичева, щоб убезпечитися від козацьких нападів [...]. Там Матковський, змушуваний хіба що приймати обіди від Преосвященного єпископа холмського, в усьому іншому мав таку повну свободу, що несподівано, не попрощавшись із своїм ласкавим хлібосолом, подався, куди хотів»⁴⁸. Незважаючи на висунуті проти його урядників звинувачення у насильстві, митрополит Гребницький переконував Римську курію, що «щодо [брацлавських] деканатів він усе чинив порядно і правильно, згідно з правом і нормами правосуддя»⁴⁹.

Візитація 1750–1753 рр. Наймасштабною акцією зі встановлення реальної пастирської влади нового митрополита Флоріана (Гребницького) на Правобережжі стала генеральна візитація 1750–1753 рр. Ревізія унійних церков була проголошена митрополитом 2 січня 1750 р., а її проведення консисторія поклала на о. Михайла Примовича⁵⁰, який, на основі пастирського послання Гребницького, одержав відповідні повноваження. Покликаючись на свої нові прерогативи, 8 січня 1750 р. Примович оприлюднив свій лист з викладом програми візитації Брацлавського й Київського крилосів⁵¹, одночасно видав-

⁴⁷ ДАФО. Ф. 178, оп. 53, спр. 34, арк. 5.

⁴⁸ Congregationes Particulares. Vol. 2. P. 288–289.

⁴⁹ Congregationes Particulares. Vol. 2. P. 286.

⁵⁰ Михайло Примович виконував обов'язки офіціала київського митрополита на Правобережній Україні також у 1770–1771, 1780–1781 рр. (*Nabywaniec S. Unicka archidiecezja kijowska...* S. 216–217).

⁵¹ ЦДІАУК. Ф. 1040, оп. 1, спр. 2, арк. 224–228.

ши «інструмент» на генеральну візитацію Богуславського, Канівського, Корсунського, Мошенського Смілянського та Чигиринського намісництв⁵². Під час цієї масштабної акції також були обстежені унійні церкви Барашівського, Бердичівського, Білоцерківського, Брагинського, Димирського, Паволоцького, Погребиського, Тетиївського та Фастівського намісництв Київського крилосу⁵³. Візитація у 1751 р. охопила й 18 церков Животівського намісництва⁵⁴, які досі входили до складу Брацлавського крилосу Львівської єпархії.

Аби остаточно закріпити регіон за митрополичою катедрою, Гребницький наважився, попри складну ситуацію на Правобережній Україні, провести генеральну візитацію Київської архієпархії. Вона була проголошена 3 жовтня 1757 р., але, через нез'ясовані обставини, тоді не розпочалася. 2 березня 1758 р. митрополит Флоріан доручив здійснити пастирську ревізію луцькому владиці Сильвестрові (Рудницькому) як своєму генеральному офіціалові. У виданому Гребницьким «інструменті» спеціально наголошувалося, що ця візитація мала обов'язково охопити й «брацлавські деканати»⁵⁵. Проте й цього разу обстеження унійних церков Правобережної України не відбулося, що негативно позначилося на динаміці інтеграції Брацлавського крилосу в організаційні структури Київської архієпархії, спровокувало посилення територіального партикуляризму, послаблення інституційного зв'язку з Радомишльським митрополичим двором, а в недалекому майбутньому дало шанс Левові (Шептицькому) вдруге спробувати повернути регіон до складу Львівської єпархії.

Про успіхи київського митрополита в опануванні Брацлавщиною та його реальну підтримку місцевим духовенством і, вірогідно, мирянами, свідчить

⁵² Там само. Арк. 517–518 зв.

⁵³ ІР НБУВ. Ф. I, спр. 2462, арк. 1–217, 249–549 зв.; Спр. 2463, арк. 1–394; Спр. 2464, арк. 1–548.

⁵⁴ ІР НБУВ. Ф. I, спр. 2462, арк. 219–247.

⁵⁵ «Ill[ustrissi]mo D[omi]no Sylvestro Rudnicki etc. Recto archidiecesis nostrae Kijoviensis ordini et disciplinae ecclesialae conservandae studentes per nostrum speciale instrumentum die 3 8bris anno 1757 signatum Ill[ustrissi]mae R[everendissi]mae Donationi V[ost]rae munus visitationis generalis praedictae nostrae archidiecesis Kijoviensis[is], inclusis etiam Braclaviensibus decanatibus commissimus, modo vero ex motivis animus nostrum permoventibus atque in instrumento nostro ad Ill[ustrissi]mum D[omi]num Felicianum Wołodkowicz, eppum chelm., coadjutorem nostrum metropolitanum cum successione et integrum praedictae archidiecesis clerum directo expositis, eandem Ill[ustrissi]mam Vram in vicarium administratorem praedictae nostrae Kijoviensis archidiecesis, inclusis etiam braclaviensibus decanatibus eligendam assumendam et deputandam esse censuimus, prout eligimus assumimus et deputamus in Dei nomine per praesentes. Dantes Ill[ustrissi]mae Vrae plenam et omnimodam potestatem causas civiles, criminales, meras, mixtas, beneficiatas et alias quascunque principales et incidentes, audiendi cognoscendi et decidendi salva ad nos gravamini nostrum appellatione, corrigendi puniendi servatis semper sacrorum canonum constitutionibus beneficiis, officiis, privandi, suspendendi, interdicendi, excommunicandi, ordines sacros conferendi, ad beneficia quaeque vacantia instituendi, administratores designandi, haecque uniendi, dividendi, suprimendi, de nova radice erectiones admittendi, confirmandi, synodos diecaesanas servata intra archidieceses nras forma indicendi» (APL. ChKGK. Sygn. 30. S. 645–646).

відкриття не пізніше початку червня 1753 р. Брацлавської унійної консисторії (*Consistor[ia] Metropolit[ana] Braclav[iensia]*), безпосередньо підпорядкованої Флоріанові (Гребницькому). Протягом другої половини 1753 р. – початку 1754 рр. джерела послідовно фіксують появу в тогочасному церковному обігу «*akt metropolitalnych braclawskich*»⁵⁶, котрі заклали правові підстави для перепідпорядкування місцевого духовенства і вірних брацлавському офіціалові. Аналіз записів у книзі духовного суду Радомишльської унійної консисторії за 1754–1756 рр. переконують, що на той час парафіяльний клир Брацлавського клиросу цілковито контролювався урядниками митрополита, очолюваними Феліціаном (Володковичем). Саме в Радомишлі, а не у Львові, священники Брацлавщини вписували у консисторські книги свої презенти, ерекційні грамоти, акти інтродукцій на парафії, акти рукоположення та інші документи⁵⁷.

Про поширення юрисдикції митрополита Флоріана (Гребницького) на всю територію Брацлавщини дізнаємося з розпорядження коад'ютора Київської митрополії, холмського владика Феліціана (Володковича), щодо скликання духовенства Київського та Брацлавського воеводств на єпархіальний собор до Радомишля 5 червня 1754 р. У перелікові церковних урядників, які мали прибути на це зібрання, фігурували всі 13 намісників Брацлавського крилосу-офіціалату – браїлівський, брацлавський, вінницький, гранівський, животівський, кальницький, комаргородський, краснянський, немирівський, рашківський, уманський, чечельницький та ямпільський. Ті ж самі урядники митрополита названі в листі («інструменті») Радомишльської консисторії про організацію собору духовенства навесні 1756 р.⁵⁸ Публічну підтримку ідеї юрисдикційного перепідпорядкування Брацлавщини засвідчує заява духовенства Брацлавського крилосу-офіціалату від 1755 р., з підписами парафіяльних священників і намісників, про своє бажання й надалі преребувати під омофором саме київських архипастирів, а не львівських владик. Фактична відмова унійного клиру від послуху львівському єпископові⁵⁹ відкрила шлях до остаточного переходу Брацлавщини під контроль Радомишльської консисторії. Ця територія залишалася у складі митрополичої архієпархії аж до офіційної ліквідації унії на Правобережній Україні наприкінці XVIII ст.

Незважаючи на свою «територіальну перемогу» в протистоянні з Левом (Шептицьким), митрополит Гребницький не відкидав можливості досягнен-

⁵⁶ ДАЖО. Ф. 178, оп. 53, спр. 2, арк. 86; Спр. 37, арк. 73.

⁵⁷ ЦДІАУК. Ф. 1040, оп. 1, спр. 3, арк. 1–236.

⁵⁸ Там само. Арк. 243 зв. – 244, 892 зв.

⁵⁹ Головацький Я. Львовская руская епархия перед стома леты, описана по донесению, поданому до Римской курии Преосвященнейшим Львом Шептицким, Епископом Львовским, Галицким и Каменецким. Львов, 1860. С. 12 (оригінал реляції Лева Шептицького до Апостольської столиці про стан його єпархії зберігається в: Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДІАУЛ). Ф. 201, оп. 4 в, спр. 82); Рункевич С. Г. Описание документов... Т. 2. С. 138, 155, 176 (док. № 1563, 1602, 1644).

ня компромісу щодо церковного контролю над Брацлавщиною. Мотиви цієї ініціативи предстоятеля Київської митрополії частково розкриває його лист до львівського владыки, написаний 13 грудня 1754 р. у Струні. Характер листа виразно вказує на бажання митрополита пом'якшити негативне враження Шептицького від рішення Конгрегації поширення віри та одночасно демонструє спробу глави Руської церкви в Речі Посполитій налагодити співпрацю між українсько-білоруськими єрархами задля добра унії. Гребницький навіть був готовий номінувати Шептицького своїм генеральним намісником на Правобережжі й тим самим зберегти за ним фактичний контроль над унійними парафіями Брацлавщини. Обов'язковими умовами такого кроку мали б стати компенсація львівським єпископом усіх судових витрат, пов'язаних із канонічним процесом у Трибуналі Варшавської нунціатури, та повернення Радомишльській консисторії пастирського податку (катедратика, зібраного урядниками Шептицького з парафіяльних священиків Брацлавщини за роки конфлікту. Також Гребницький зазначав про потребу отримання згоди від місцевого духовенства на його перехід під фактичну юрисдикцію львівського владыки – навіть у статусі тимчасового адміністратора Київської архієпархії. Адже такий крок, як гадав митрополит, міг призвести до заворушень серед унійного клиру, а то й масового покидання ними своїх церковних бенефіцій⁶⁰.

⁶⁰ Наводимо зміст цього листа за його тогочасною латиномовною копією, надісланою до Конгрегації поширення віри: «Я ніколи не обіцяв ні попередньому нунцію (Альберіко Аркіно (1746–1754). – *I. С.*), ні Вашому Преосвященству, та й не міг обіцяти, що передам брацлавські деканати у той самий спосіб, у який Ваш попередник отримав їх від мого попередника, – бо зазнав немалих труднощів у тому, аби їх повернути. Однак, на завзяту вимогу згаданого Преосвященного єпископа нунція і задля дружби з Вашим Преосвященством, я схилився до того, щоб передати їх йому тим способом, яким ці та інші деканати, розташовані у згаданих землях, було передано Преосвященному Володковичу, єпископові холмському, в якості вікаріату й урядництва. Я не відмовляюся від свого бажання щодо Вашого Преосвященства і буду готовий його здійснити, але не раніше й лише тоді, як буде виконано те, що має бути виконано. Це, по-перше, повне задоволення декрету священної нунціатури і священної конгрегації стосовно повернення отриманих доходів і відшкодування судових витрат; по-друге, отримання від згаданих деканатів згоди на те, аби прийняти юрисдикцію Вашого Преосвященства над ними – навіть якщо це юрисдикція вікарія. Без цього я аж ніяк не можу з чистим і спокійним сумлінням передати їх під владу та юрисдикцію Вашого Преосвященства, побоюючись лихого і згубного для [людських] душ наслідку, адже вони, у відповідь на чутки, поширені слугами Вашого Преосвященства, проголосили, що в разі переходу їх у розпорядження й під юрисдикцію Вашого Преосвященства, будуть змушені покинути свої бенефіції й резиденції та шукати собі притулку там, де зможуть. І хтозна, чи й ті, що одразу за межами, не покинуть околищ, остерігаючись і боячись помсти – не стільки від самого Вашого Преосвященства, як від Ваших слуг, за те, що підпорядкувалися моїй юрисдикції. Коли буде виконано ці умови, ми приступимо до встановлення компромісу з Вашим Преосвященством і до окреслення всебічної безпеки як для клиру, так і для митрополитів, аби майбутнє не стало гіршим за сьогодні» (Congregationes Particulares. Vol. 2. P. 289).

Захист «свого» сакрального простору: львівське владитство на Правобережній Україні

Політика адміністратора єпархії Онуфрія (Шумлянського) у 1747–1748 рр. Згідно з актами Римської курії, вже на початку 1747 р. тимчасовий адміністратор Львівської єпархії, перемишльський владика Онуфрій (Шумлянський) здійснив низку практичних заходів з метою повернути митрополичій кафедрі Брацлавський крилос: «Після смерті згаданого предстоятеля Атанасія Всечесний Інокентій Липницький, який упродовж одинадцяти років був його аудитором, залишив тодішній новій адміністрації митрополичої курії докладні відомості про належність спірних [брацлавських] деканатів до митрополичої кафедри, чітко виписавши їхні назви для відповідного інформування митрополичої адміністрації [...]. Коли ж Преосвященний єпископ перемишльський перейняв після смерті Атанасія адміністрацію Львівської кафедри, то, вчинивши кілька юрисдикційних актів у вищезгаданих деканатах, через кілька днів виразно виправив свою помилку, котру зробив із чистим сумлінням. [Він] негайно утримався від подальшого здійснення юрисдикції, а благодійну підтримку, що її було стягнув із деяких брацлавських деканатів, повернув до скарбниці [Гребницького], щойно того було посаджено на митрополичий престол 22 червня 1747 р.»⁶¹. Водночас перегляд записів «Книги ласк» за час адміністрації вакуючою Львівською єпархією перемиським єпископом Онуфрієм (Шумлянським) засвідчують, що він усе ж видавав низку розпоряджень у неконфліктних справах, що стосувалися парафій Брацлавського крилосу⁶². Таким чином, офіційно демонструючи перед митрополитом Гребницьким свою готовність зректися спірної території, Шумлянський у своїй практичній діяльності змушений був зважати на настрої Святоюрської гори, адже львівська духовна еліта не бажала й слухати про втрату частини, як вона вважала, свого сакрального (канонічного) простору.

Правові аргументи. Будучи впевненим в існуванні тісних духовних, культурних і церковно-інституційних зв'язків між Святоюрською катедрою та Брацлавським крилосом, що мали б посприяти швидкому відновленню його контролю над цим регіоном, Лев (Шептицький) у Трибуналі апостольської нунціатури у Варшаві домігся 4 червня 1750 р. оголошення заборони митрополитові «надалі здійснювати будь-які юрисдикційні акти щодо цих деканатів». Гребницький, аби не загострювати ситуації, змушений був погодитися на відтермінування справи, одночасно звернувшись до того ж таки Трибуналу нунціатури. Проте той опосередковано підтримав львівського єпископа, видавши 27 лютого 1751 р. декрет на його користь, тимчасово відсторонивши предстоятеля Руської церкви від адміністрування Брацлавщиною⁶³. Успіх «паперової дипломатії» Шептицького виявився короткотривалим, бо вже не-

⁶¹ Congregationes Particulares. Vol. 2. P. 264.

⁶² НМЛ. Ркл-86, арк. 740–752 зв.

⁶³ Congregationes Particulares. Vol. 2. P. 257.

вдовзі представникам митрополита вдалося не тільки скасувати відповідний декрет, але й домогтися початку розслідування в Трибуналі обставин «захоплення» (в інтерпретації митрополита) львівським владикою брацлавських намісництв.

Іншим аргументом Лева (Шептицького) був принцип апостолату, особливо важливий для Римської курії. Єпископ переконував, що його попередники поширили свою територію далі на схід виключно з метою утвердження на Правобережній Україні «святої унії» та «спасіння людських душ». Він також намагався довести, що з того часу між львівськими архиєреями і брацлавською паствою та духовенством сформувалися тісні духовні й інституційні зв'язки. Шептицький свідомо наголошував (незалежно від того, чи відповідало це дійсності), «що єпископ Йосиф набув цю територію для Львівського престолу шляхом апостольства; що той клир належить до львівської юрисдикції за прадавньою традицією; нарешті, що цілий той люд хоче перебувати лише під тією юрисдикцією, а митрополита цурається». Натомість митрополита курія відкидала ці аргументи, твердячи, що «не цурався тамтешній люд свого істинного пастиря митрополита, а радше до львівського предстоителя не лежало серце й душа у тамтешнього клиру»⁶⁴.

Шептицький також наполягав на тому, що Брацлавське воєводство «є частиною Кам'янець-Подільської єпархії, котра, поза сумнівом, підпорядковується [саме йому]. Належність згаданого воєводства до Кам'янецької єпархії львівський владика виводив з того «факту», що вона нібито звідусіль оточує Поділля. Аби спростувати закиди Шептицького, митрополита курія навіть виготовила й надіслала у Рим «найновішу й найточнішу мапу»⁶⁵. «Хибність того, що Кам'янецька єпархія оточує Брацлавське воєводство, – читаємо далі у цьому документі, дуже предметно показує географічна карта, на якій кожен може побачити, що тільки із західного боку Брацлавське воєводство межує з Кам'янецькою територією – та й то на невеликому проміжку; з півдня воно обмежене частково Молдавією, частково – на додачу до східного боку – з Татарією; з півночі, на найдовшому проміжку, межує з Київським воєводством [...]. Отож дивно і незбагненно, з яких міркувань [Шептицький] удає, начебто Кам'янецько-Подільська єпархія оточує [Брацлавське] воєводство – коли [насправді] воно ледве з нею межує, а відтак завше мало бути цілковито чужим для цієї єпархії, а радше [бути ближчим до] Київської, оскільки [вона] розташована в області України, цілком осібною від Поділля; там є й Київське воєводство, яке, без сумніву, завше підлягало єдиному нашому митрополитові»⁶⁶.

Домагаючись повернення Брацлавщини до складу Львівської єпархії, Лев (Шептицький) не проминув нагоди вказати на географічні реалії Правобе-

⁶⁴ Congregationes Particulares. Vol. 2. P. 280–281.

⁶⁵ Congregationes Particulares. Vol. 2. P. 281–282.

⁶⁶ Congregationes Particulares. Vol. 2. P. 282.

режної України, котрі, на його думку, утруднювали київському митрополитові пастирську опіку над місцевими унійними громадами: «[Брацлавські] деканати, про які йдеться, перебувають на відстані майже трьохсот польських миль від резиденції теперішнього митрополита». Як з'ясувалося, такий самий аргумент було висунуто «в самій рекомендації брацлавських вельмож» (щоправда, вони назвали іншу відстань – 150 польських миль). Шептицький також звернув увагу на практичні незручності в душпастирстві, коли «митрополитичій юрисдикції вже підлягає більше церков, ніж Львівській єпархії, а тому, мовляв, її єпископові доречніше буде правити згаданими деканатами»⁶⁷. Владика Лев, безперечно, перебільшував масштаби зростання парафіяльної мережі Київської архієпархії, адже на середину XVIII ст. вона налічувала лише близько 500 парафій⁶⁸. Водночас митрополит Гребницький скаржився, що у разі втрати брацлавських намісництв його і так незначні прибутки від сплати священниками катедратика (1953 римських скудо супроти 2600 у львівського владика) суттєво зменшаться, а вони й так «ніколи повністю не надходять до митрополитичої скарбниці через постійні насильства і набіги козаків»⁶⁹.

Лев Шептицький доводив, що «начебто для Львівського єпископату не було встановлено жодних меж; а відтак [...] ті предстоятелі могли легко опротестувати митрополіті [право на] [брацлавські] церкви і присвоїти їх собі»⁷⁰. Однак цей аргумент заперечувала митрополитича консисторія – як «бездоказове твердження супротивної сторони, [...] бо цілком протилежне дізнаємося з привілею короля Сигізмунда і Макарієвого застереження, [де] точно перелічено всі доручені львівському єпископові повіти та землі, [які] споконвіку мали й нині мають встановлені державною владою межі. [...] Від найдавніших часів для кожної руської єпархії було встановлено свої межі»⁷¹. Щоб утримати Брацлавщину в складі Львівської єпархії, Шептицький навіть покликався на договори, «укладені між польською державою та московськими самодержцями, які митрополію непорушно зберігали за католиками»⁷².

Для підтвердження своїх прав на Брацлавщину львівський владика дещо несподівано звернувся до тексту відомої на той час уставної грамоти князя Лева Даниловича Успенському собору в Галичі⁷³. На це урядники Гребниць-

⁶⁷ Congregationes Particulares. Vol. 2. P. 270.

⁶⁸ Regestr 1748 // Архив СПбИИ. Кол. 52, оп. 2, картон 9, № 1, л. 247 об. – 255 об.; Relatio 1746 // ЦДІАУЛ. Ф. 684, оп. 1, спр. 3160, арк. 1–2 зв.; Relatio 1752 // МУН. 1968. Vol. 6. P. 250; Summaryusz 1748 г. // Архив СПбИИ. Кол. 52, оп. 2, картон 9, № 1, л. 213–213 об.

⁶⁹ Congregationes Particulares. Vol. 2. P. 271.

⁷⁰ Congregationes Particulares. Vol. 2. P. 274–275.

⁷¹ Congregationes Particulares. Vol. 2. P. 275.

⁷² Congregationes Particulares. Vol. 2. P. 286–287.

⁷³ «Profertur primo loco exadverso quoddam assertum Privilegium Leonis Russiae Ducis, datum anno, cuius vigore Pars Adversa defendit, Haliciensem Metropolitam fuisse antiquitus distinctum a Metropolita Kyoviensi, indeque infert, uti supra commemoravimus, quod Rex Sigismundus anno 1539, dum Macarium nominavit in primum Episcopum Leopoliensem, Haliciensem,

кого відповіли скрупульозним джерельно-дипломатичним аналізом документа, різні копії й списки якого були в їхньому розпорядженні. І хоч завданням митрополичої курії, з огляду на триваючий судовий процес із Левом (Шептицьким), було лише доведення факту фальсифікації грамоти 1301 р., аргументи каноністів, надіслані Конгрегації поширення віри, є унікальним свідченням правової свідомості тогочасної унійної еліти та різноманітних «технік» артикуляції нею церковно-історичної пам'яті про княжі часи для досягнення цілком прагматичних цілей⁷⁴.

et Camenecensem, nil aliud egerit, quam immutare antiquam Metropoliam Haliciensem in simplicem Episcopatum, translatis in eum cunctis iuribus et iurisdictionibus, quae ad eundem Haliciensem Metropolitam olim pertinuerunt» (Congregationes Particulares. Vol. 2. P. 264–265 (док. № 90)).

⁷⁴ Ось основні аргументи канцеляристів митрополичої курії про неавтентичність грамоти князя Львова для Успенської катедри з 1301 р., представлені на засіданні Конгрегації поширення віри 7 травня 1753 р.: «Привілей князя Лева, на який покладається [супротивна сторона], обтяжений дуже багатьма вельми суттєвими недоліками, які цілковито позбавляють його всякої довіри. Навіть оминаючи те, що цей привілей видають за випущений 1301 р., хоч супротивна сторона внесла його до галицьких актів не раніше ніж у 1747 р., все ж годиться зауважити, що той привілей, який було знайдено в писаннях митрополита Лева [...] й перевірено у священній нунціатурі [...], аж ніяк не узгоджується з іншим його трансумптом, котрий подала до священної нунціатури супротивна сторона [...]; це було виявлено через порівняння обидвох [документів]. Звідси має бути очевидно, що в примірнику супротивної сторони багато слів було або додано, або вилучено. Надто годиться зазначити, що є доволі обгрунтовані здогади про те, що привілей супротивної сторони або сфабрикував, або помітно змінив якийсь Гедеон Балабан, колись львівський єпископ, котрий безсоромно відступив від унії русинів зі святою Римською Церквою [...]. Отож, коли схизматик Балабан взявся підпорядковувати митрополита і Русь Святому Престолові й до нього їх приєднувати (а [насправді робив це], щоб вдаліше перешкоджати унії), то вигадав, або підробив, або принаймні суттєво змінив прадавній привілей, щоб ним виворити митрополита галицького, окремого від митрополита київського; це можна досить добре збагнути навіть із того, що Балабан був перший, хто королю Стефанові у 1581 р. й Сигізмундові у 1592 р. подав для підтвердження той привілей, вже тоді такий подертий і пошкоджений від давнини, що й печатки було не розібрати, як візуально встановлено із самого привілею супротивної сторони, первісно писаного руською мовою. А втім, щодо апокрифічності й підробності отієї грамоти маємо не упередження чи здогад, а чіткий доказ із того, що в ній міститься і згадка про митрополита Григорія, і засновок, що іншим чинним митрополитом є Кипріан, – тимчасом як достеменно відомо, що на Русі ніколи не було двох митрополитів одразу, а завше був один, який користувався титулом водночас київського і галицького. [...] Отож якщо руські єпископи, видаючи такі поважні й урочисті акти [соборів 1146 і 1415 рр.], ні до, ні після 1301 р. не подали жодної згадки про окремого предстоятеля галицького, то цим більш ніж достатньо переконують, що його ніколи й не існувало в природі. Не менш виразним доказом фальшування є те, що 1301 р., якого, кажуть, князь Лев підписав той привілей, [...] митрополичою катедрою Русі правив цілком інший предстоятель, а саме Максим, котрого туди послав 1283 р. Векк, патріарх Константинограда [...]. Зважаємо також і на те, що королі Стефан і Сигізмунд підтвердили цей документ не просто й беззастережно, а з численними засторогами, заявляючи, що він дуже старий і неможливо розібрати печатку, а також дуже виразно оберігаючи права митрополита» (Congregationes Particulares. Vol. 2. P. 265–267).

Іншим юридичним кроком львівських владик стало свідоме використання ними формально канцелярійної, проте дуже важливої з канонічного погляду, практики щодо внесення усіх актів Брацлавського крилосу в спільні з Львівською єпархією адміністративні й судові книги надвірної курії Атанасія та Лева Шептицьких⁷⁵. Розуміючи значення цього факту, митрополіти каноністи пізніше намагалися переконати Апостольську столицю, що тільки «через недбалість нижчих службовців акти, [що стосуються Брацлавщини], подано в єпископських книгах, і що [до них нічого] не додано про здійснення [юрисдикції над Брацлавщиною] адміністратора, а згодом митрополита, – [це] є чистою випадковістю, яка не може ні переінакшити суті самих актів, ні змінити їхнього первісного значення»⁷⁶. Однак Святоюрська катедра навідріз відмовлялася повертати брацлавські документи митрополічій консисторії. Не випадково представники Флоріана (Гребницького) скаржилися, що «супротивна сторона чинить з нами дуже непорядно, коли висуває акти, подані в її єпископських книгах, не зробивши нам копії з митрополітичних книг, які, цілком можливо, містили б набагато більше юрисдикційних актів, що їх здійснили в обговорюваному воеводстві за митрополітичним правом [...]. Сам Атанасій, як, достеменно знаємо, наказав своїм писарям справи і діла, постали у тих деканатах, вносити до митрополітичних, а не єпископських протоколів [...]. Цілком певно, що з митрополітичних книг, які від нас приховує супротивна сторона, постали б і наочні докази здійснення цієї вельми важливої юрисдикції за митрополітичним правом»⁷⁷.

«Пастирський примус» як практика соціального дисциплінування. Лев (Шептицький), уже невдовзі після свого обрання на Святоюрську катедру, почав уживати практичних адміністративних заходів, котрі засвідчили прагнення львівського владика за будь-яку ціну втримати за собою спірну територію. Першим таким заходом стало запрошення Шептицьким брацлавських намісників на свій перший після інтронізації єпархіальний собор, що відбувся у Перегінську 6–15 травня 1750 р. У ньому взяли участь п'ять з десяти тогочасних брацлавських намісників – о. Яків Глічинський (рашківський), о. Василій Липницький (уманський), о. Яків Писарко (комаргородський), о. Андрій Родзянський (вінницький) та о. Корнелій Шпановський (животівський)⁷⁸. Незважаючи на особисте звернення львівського єпископа

⁷⁵ Про це серед іншого свідчить географія записів у неконфліктних справах (Acta Gratosia), що вносилися в книгу пастирських розпоряджень Лева (Шептицького) з червня 1749 р. і до кінця 1754 р.: Acta Expeditionum gratosiar. Illustrissimi ac Reverendissimi Domini D[omi]ni Leonis in Szeptyce Szeptycki, Dei et Ap[osto]l[ic]ae sedis Gra[tia]e ep[iscop]i Leopoliensis, Halicien[sis] et Camenecensis Podoliae, archimandritaе Mielecensis, anno nunc currenti 1749 die lunae 30 mensis junii v. s. Leopoli inchoata (НМЛ. Ркл-86, арк. 742 і наст.).

⁷⁶ Congregationes Particulares. Vol. 2. P. 278.

⁷⁷ Congregationes Particulares. Vol. 2. P. 278–279.

⁷⁸ НМЛ. Ркл-199, арк. 18 зв. – 19; Ркл-658, арк. 10 зв. – 11; Archiwum Archidiecezji Lwowskiej w Krakowie. Akta Dekanatu Żółkiewskiego. S. 29–30. Опубл.: Собори Львівської єпархії XVI–XVIII ст.: Документи та матеріали / Упор. та істор. нарис І. Скочиляса. Львів, 2006. С. 276.

до адміністратора Чечельницького намісництва, той не прибув на собор 1750 р. Так само він проігнорував минулорічне запрошення владики Лева на свій урочистий в'їзд («інгрес») до Святоюрської катедрі⁷⁹. Пастирський лист Шептицького від 20 березня того ж року чечельницькому намісникові, окрім канонічних приписів, розкриває також тогочасні ментальні уявлення руського єпископату про єпархічне служіння та священничий послух: «Ваші Всечесності й Чесності [...] не лише не з'явилися на перший урочистий в'їзд до Львівської, Галицької та Кам'янець-Подільської катедрі, але й не склали належного визнання нам, своєму властивому пастиреві, як і досі, не дотримуючись присяги, що нею кожен із вас зобов'язувався бути покірним нашим попередникам [...], – не з'явилися, виразно порушуючи вашу присягу та беручи гріх на ваші душі. Бо тоді, коли ці єпархії залишалися осиротілими, без власного пастиря, адміністратор [єпархії Онуфрій Шумлянський] передав Ваші Всечесності під іншу зверхність, але коли ми Божою благодаттю зійшли на цей [владичий уряд], вам, як заприсяженим овечкам, належало пізнати нас, свого властивого пастиря. Тому [...] наказуємо вам бути слухняними нам, аби від цього часу, не чинячи нам, своєму пастиреві, жодного спротиву, Ваша Всечесність після наступних Великодніх свят віддали катедратик відповідно до [реєстру] диспартименту, укладеного нашим попередником і підписаного його рукою»⁸⁰. Загалом єпархіальний собор 1750 р. засвідчив ефективність цього інституту церковного дисциплінування для утримання в послуху духовенства Брацлавського крилосу на початковому етапі протистояння. Безпосередньою реакцією владики Шептицького на ігнорування частиною намісників соборового форуму в Перегінську був вихід з Львівської генеральної канцелярії 14 травня 1750 р., тобто ще до завершення собору, декількох пастирських універсалів про призначення нових адміністраторів церковних округів на Брацлавщині. Зокрема, тоді о. Олексій Белешевський отримав Ямпільську деканію, о. Ілля Хмілевич – Немирівську; о. Яків Глічинський – Рашківську (як сказано в універсалі, «після добровільного відходу через слабкість здоров'я о. Олексія Наливайка, тогочасного декана»)⁸¹.

Акти Римської курії середини XVIII ст., що спираються на інформацію, отриману від оточення київського митрополита, дещо під іншим кутом зору описують перші кроки Шептицького, згадуючи, серед іншого, і про собор 1750 р.: «Отож Преосвященний львівський [єпископ] спершу спробував скликати в місті Львові деканатську конгрегацію, своїм посланням улесливо запрошуючи туди декана чечельницького [...]; а коли і цей, і решта брацлавських деканів вельми справедливо відмовилися коритися тому посланню, то [Шептицький] в іншому посланні їх висварив, не оминаючи [нагоди] тонко нагадати про сплату катедратика й забороняючи слухатися розпоряджень митрополита

⁷⁹ Архив СПбИИ. Кол. 52, оп. 2, картон 9, № 1, л. 425 (тогочасна копія). Опубл.: Собори Львівської єпархії... С. 148–149.

⁸⁰ Цит. за: Собори Львівської єпархії... С. 149.

⁸¹ НМЛ. Ркл-86, арк. 748.

[...]. До того ж, через одного свого урядника, а саме вікарія барського на прізвище Матковський, видав інше послання, певна річ, малопохвальне, в якому, серед іншого, висловився, що їх було підпорядковано [єпископові] львівському за вироком Святішого [Отця]»⁸².

Представники київського митрополита скаржилися Конгрегації поширення віри, що «через погрози і насильства з боку Преосвященного єпископа львівського, брацлавські декани та інші парохі перебуваючи в такому страху, так нажахалися, що були готові покинути власні домівки, дружин і дітей, якщо їхній кривді вчасно не зарадить швидка допомога». Передовсім уповноважені Гребницького покликалися на лист адміністратора Животівського намісництва, якого львівський єпископ усунув з церковного уряду: «Згаданий декан животівський, ридаючи, взиває до Преосвященного єпископа холмського і слізю йому сповіщає, що [...] Всечесний [Тимофій] Матковський, ні перед чим не зупиняючись, разом із вояками збройно роз'їжджає по цілому воеводстві та або спокушає, або лупцює парохів, скидає з уряду деканів, погрожує в'язницею та іншими карами, силоміць стягує [податок] катедратик». За словами митрополичих урядників, Матковський навіть нібито «минулого року поширив [огидні брехні] серед клиру, що, мовляв, Преосвящений митрополит переставився, а на його посаду, без сумніву, прийде єпископ львівський»⁸³. Сам Шептицький, якщо вірити донесенням митрополичої курії, видав пастирський лист, оголосивши, що Римська курія надіслала йому свій декрет про «поновлення на спірній юрисдикції». Нібито на підставі цього декрету, він змушував місцеве духовенство коритися барсько-брацлавському офіціалові Матковському та ігнорувати розпорядження митрополита⁸⁴.

Іншою жертвою конфлікту, який, судячи з актів Римської конгрегації, невпинно загострювався, охоплюючи щораз більшу територію Брацлавщини й ширше коло місцевого духовенства, став адміністратор Краснянського намісництва, історія якого дещо гіперболізовано представлена у Римі: «А про те, що посягання супротивника не обмежилися погрозами й залякуванням, а дійшло й до злодіянь, відомо з листа губернатора краснянського, який з великим болем повідомив єпископа холмського, що, за наказом згаданого Матковського, краснянського декана вночі у власній плебанії гвалтовно зв'язали і тяжко побили, а потім витягнули з дому, й сам губернатор ледве його визволив і прихистив [...]. Це знавісніле злодіяння підтвердив священник Товариства Ісусового, який, обурившись таким злочиним і спонукуваний ревністю, написав про ту жахливу подію до згаданого єпископа холмського і з власної охоти виблагав у нього заступництво для сердешного священика»⁸⁵. Так само зазнав переслідувань від львівського владики адміністратор Ямпільського намісництва, якого Шептицький усунув з церковного уряду пастирським

⁸² Congregationes Particulares. Vol. 2. P. 257.

⁸³ Congregationes Particulares. Vol. 2. P. 259.

⁸⁴ Congregationes Particulares. Vol. 2. P. 258.

⁸⁵ Congregationes Particulares. Vol. 2. P. 259.

листом, поставивши свого кандидата. Причому «істинному і законному по-сідачеві згаданого деканату пригрозив полоном і в'язницею, щоб не здійснював прав своєї посади, а у власному листі додав ще й кару відлучення та грошовий [штраф]; отож нещасний декан відтоді боявся виходити з дому і вже майже був змушений все покинути»⁸⁶.

Адміністративний центр крилосу-офіціалату – Брацлав – контролювався львівським єпископом щонайменше у липні 1751 р., натомість в інші періоди місто, найвірогідніше, підлягало урядникам митрополита⁸⁷. На це, зокрема, вказує розміщення Барсько-Брацлавської унійної консисторії в Немирові, у резиденції священника Миколая Стильовського. Протягом 1751 – початку 1752 р. саме це місто було основним опорним пунктом львівського владики на Брацлавщині, а місцеве руське духовенство продовжувало зберігати лояльність до Святоюрської катедри. З Немирова урядники Шептицького здійснювали адміністративний нагляд за духовенством і парафіянами Брацлавського крилосу, підтримуючи тісний інституційний зв'язок зі Львовом. 21 січня 1751 р., «під загрозою щонайтяжчих кар», Лев (Шептицький) наказав намісникам Брацлавського крилосу якнайшвидше особисто прибути до Немирова та виявити йому покору. Наступного дня Шептицький оголосив про скликання єпархіального собору в Галицькій катедрі, одночасно зобов'язуючи брацлавських намісників привезти зі собою зібраний ними пастирський податок – катедрастик. Як скаржилися урядники митрополита, львівський єпископ, «обіцяючи, погрожуючи і все під себе пристосовуючи [...]», змусив декого з тих деканів подати скандальну протестацію на постанову Трибуналу нунціатури та на юрисдикцію Преосвященного митрополита». Однак згодом деякі намісники змінили свою позицію, тож «про це справжнє насильство, спокушання і примус самі посвідчили усі декани, коли визнавали свою найвірнішу покору митрополитові»⁸⁸.

Окрім цих заходів, часто примусового характеру, Лев (Шептицький) використовував свої широкі святительські прерогативи для впливу на священничу корпорацію Брацлавщини. Попри те, що в актах рукоположення 58 новореїв Львівської єпархії за час від 24 грудня 1749 р. до 4 червня 1750 р.⁸⁹ не знаходимо жодного випадку свячень Шептицьким клириків для Брацлавського крилосу, насправді він користав з першої-ліпшої нагоди для уділення Тайни священства кандидатам з цього регіону, не документуючи ці святительські чинності в актах Львівської консисторії, з огляду на заборону Апостольської

⁸⁶ Congregationes Particulares. Vol. 2. P. 258.

⁸⁷ Wizytacje generalne parafii unickich... S. 548.

⁸⁸ Congregationes Particulares. Vol. 2. P. 258.

⁸⁹ Acta Episcopalia Leopoliensia sue Liber Metrices Ordinatorum ab Illustrissimo ac Rdmō Dno Dno Leone in Szeptyce Szeptycki, Ep[isco]po Leopoliens[is], Halicien[is] et Camenecensi Podoliae, Archimandrita Mielecensi. In Anno Domini 1750 inchoata et conscriptus per me, Basilium Ko llaszewicz, publicum S[acr]ae auth[oritatis] Ap[osto]licae, autor[um] curiae epp[iscopalis] et consistorii g[e]n[er]alis Leopoliensis notarium // НМЛ. Ркл-86, арк. 690 зв. – 697 зв.

столиці. Зокрема, два такі випадки незаконних з погляду Риму свячень зафіксовані щодо пароха с. Кастанівка Рашківського намісництва (отримав рукоположення 17 травня 1754 р. у Перегінську) та священника с. Демківка Брацлавського намісництва (ординований у Галичі 24 червня 1751 р.)⁹⁰. Висвячував Шептицький і новоєреїв до церков інших намісництв, зокрема Комаргородського⁹¹.

Попри мобілізацію всіх своїх ресурсів на Поділлі та Правобережній Україні, Лев (Шептицький) поступово втрачав свої впливи серед духовенства Брацлавського крилосу. Про це виразно свідчить зміст його пастирського послання від 10 січня 1752 р., внесеного пізніше у книгу понтифікальних чинностей генерального намісника Київської митрополичої архієпархії Ясона (Смогоржевського). Одним з головних аргументів львівського владыки стало не пастирське наставництво й апостольська ревність в євангелізації брацлавського руського люду, а погрози «*sądem naszym konsystorskim Barskim Brasławskim*». Як довідуємося з послання, всі 13 намісників Брацлавського крилосу, число яких на початку 50-х рр. XVIII ст., на той час вже перейшли під митрополичу юрисдикцію й ігнорували вимогу Шептицького підпорядкуватися Барсько-Брацлавській консисторії, що перебувала у структурі Львівської єпархії. Незважаючи на триразові виклики на духовний суд і загрозу штрафу в 1000 пол. зол., жоден з намісників крилосу тоді так і не прибув до Немирова, аби скласти послух владыці Левові⁹².

Так само завершилися невдачею спроби Шептицького встановити адміністративний контроль над Животівським намісництвом, заснованого митрополичими урядниками, як уже зазначалося, всупереч волі львівського єпископа, з частини парафій Кальницького намісництва Брацлавщини та сусідних

⁹⁰ ДАЖО. Ф. 178, оп. 53, спр. 2, арк. 111 зв.; *Wizytacje generalne parafii unickich...* S. 492.

⁹¹ Йдеться про о. Якова Куцинського зі с. Ігнатківці Комаргородського намісництва, рукоположеного Левом (Шептицьким) у 1751 р. (ДАЖО. Ф. 178, оп. 53, спр. 37, арк. 148).

⁹² «*Przykazuiemy wam w mocy posłuszeństwa s[wię]tego y pod kłątwy karą, abyscie na instancją W[ielebnych] sądow duchownych instygatora aktora doszedzsy, osobiscie przew[ielebni] xięzy Mirona Zaruzenka, brasławskiego, Grzegorza Szarozynskiego, brachiłowskiego, Andrzeja Rodzinskiego, winnickiego, Jana Strockiego, granowskiego, Jakuba Pisarka, komargrodskiego, Alexego Butaszewskiego, jampolskiego, Jakuba Gliczynskiego, raszkowskiego, Korneliusza Szpanowskiego, zywotowskiego, Bazylego Lipnickiego, umanskiego, Samuela Jaworskiego, kalnickiego, Eliasza Chmiel[ewi]cza, niemirowskiego, Bazylego Zaięczewskiego, czezelniczego, Tymoteusza Szubowicza, krasnianskiego dziekanow, onych władzą naszą ordynaryjną przymusili y przynagli, ktorych y my prymuszamy y przynaglamy, azeby się oni quovis colore praetextu będąc blande per officium metropolitaru[m] lite pendente przeciwko wyraznemu prawu a mote et seducti, a tym samym rebelles y sprzeciwi maiący się zwierzchnosci naszey własney pastyrskiej nieodwłocznie do nas własnego pasterza pod karą tysiącz grzywien przez kazdego in tallibil. Wyplacic się et in subsidiis kłątwy samym uczynkiem popasc się maiących w czasie dni dwudziestu dwoch... Ktore my onym za wszystkie delacyię termin zawity y troiakię y ostatne kanonne napomnienie przeznaczamy, maiąc do Niemirowa do rezydencyi W[ielebnego] x[ię]dza Mikołaią Styłowskiego, parocha, osobiscie y nieodwłocznie stawili y posłuszeństwo wszelkie zwierzchnosci naszey pastyrskiej oddali uczynili y dostatecznie postanowili realiter» (Архив СПБІИ. Кол. 52, оп. 2, картон 9, № 1, л. 71–71 об.).*

парафій Київщини. Поява нового церковного округу, фактично виведеного зі складу Брацлавського крилосу й приєднаного до Київського крилосу, загрожувала подальшій дезорганізації адміністративного устрою Львівської єпархії на Правобережжі. Тому вже 15 травня 1750 р. Лев (Шептицький) видав застережний декрет («*monitorium*») проти тих священників Животівського намісництва, які без відома Святоюрської катедри перейшли під юрисдикцію київського митрополита в час, коли Львівське владитство перебувало в адміністрації перемишльського єпископа Онуфрія (Шумлянського), а низка парафій залишалася вакантними⁹³. Очевидно, духовенство Животівського церковного округу на чолі зі своїм адміністратором проігнорувало заклик Шептицького до покори та не повернулося до складу Кальницького намісництва та під зверхність барсько-брацлавського офіціала. Тому через два роки Львівська катедра здійснила нову спробу «впорядкувати» місцевих священників.

4 червня 1752 р., за посередництвом свого барсько-брацлавського офіціала Тимофія Матковського, львівський єпископ звернувся до животівського намісника о. Стефана Комарницького та підлеглих йому духовенства й мирян, вимагаючи послуху. Владика навіть звинувачував місцевих уніатів у супротиві «владі Найвищого Глави Вселенської церкви – Святішого отця» та відмові підлягати його юрисдикції, а митрополичих урядників – у «вдиранні в чужу вівчарню». Духovenство Животівського намісництва було оскаржене в небажанні брати св. миро у львівського єпископа, єрейських свяченнях «за границею власної єпархії», – на думку Шептицького, «аби необхідного для [отримання] знань не складати екзамену». Владика вимагав від бунтівних парохів прибути 19 червня до Скали-над-Збручем з церковними документами (у т. ч. наданими останнім часом митрополичою канцелярією) для «вияву своєї статечності й вірності у належному нам, пастиреві, послуху», а також участі в «науці духовній» та складанні іспитів перед єпископськими комісарами⁹⁴. Проте, як і раніше, зусилля львівського єпископа виявилися марними.

Реакцією на ці невдачі Львівської єпархії у боротьбі за Брацлавщину стало номінування Левом (Шептицьким) 6 травня 1752 р. Тимофія Матковського, адміністратора сусіднього з Брацлавщиною Барського крилосу, офіціалом барським і брацлавським. Вибір Матковського не був випадковим, адже він уже декілька років поспіль здійснював неформальний нагляд за сусід-

⁹³ «*Monitorium przeciwko parochom Zydlowieckiemu, Mączynskiemu, Bułayskiemu, Spyczynieckiemu, Dołzeckiemu, Czerniawskiemu, Skalskiemu, Kożanskiemu, Meduskiemu, Czahrowskiemu, Rastuwskiemu, Sołohubowskiemu, Zywtowskiemu, Zywtowskiemu, Osyczniowskiemu, [O]ratowskiemu, Oratowskiemu, Bałabanowskiemu, S[...]wskiemu, J[...u]szkowieckiemu w diecezji Kamienieckiej do dekanatu Kalnickiego należącym, a pod czas administracyi biskupstwa Lwowskiego wakujących, do dekanatu nowokreowanego Zywtowskiego przez officialstwo metropolitańskie oderwanym, aby się do tegoż dekanatu Kalnickiego powrocili tak, iako y przed tym należeli, tudzież do officyała braclawskiego y barskiego y dziekana kalnickiego, co do jurisdikcyi biskupiey należy, referowali się, wydane» (НМЛ. Ркл-86, арк. 748 зв. – 749).*

⁹⁴ Архив СПбИИ. Кол. 52, оп. 2, картон 9, № 1, л. 355.

ньою з підлеглим йому Барським крилосом Брацлавщиною. Матковський отримав надзвичайно широкі повноваження – «припинити всякі реbelie й непослух проти юрисдикції львівського владики», усувати від церковних урядів «непослушних парохів», номінувати на парафії священиків, збирати катедрастик і податок на будову Святоюрського собору у Львові тощо. У виданому з цього приводу пастирському листі Шептицького акцентувалося на територіальній єдності Брацлавщини та Поділля⁹⁵. Це, безперечно, не відповідало ні географічним реаліям, ні тогочасній еклезіальній і політичній дійсності, однак слугувало вагомим аргументом у судовій суперечці з київським митрополитом.

Акти Львівської генеральної консисторії 1750–1751 рр. засвідчують, що саме на руки Матковського тоді видавалися дозволи на посвячення унійних храмів на території Брацлавського воєводства, причому вже у травні 1750 р. він фігурує в єпископських грамотах як «офіціал форальний брацлавський і барський»⁹⁶. Саме Матковському львівський владики довірив у 1751 р. генеральну візитацію унійних храмів Брацлавського крилосу, що проводилася у відповідь на аналогічну візитацію Правобережної України 1750–1753 рр., котра була ініційована митрополитом Гребницьким, у т. ч. з метою встановлення свого контролю над Брацлавщиною. Чи ревізія Матковського охопила тоді всю територію Брацлавщини – невідомо. Вдалося лише встановити, що барсько-брацлавський офіціал у березні того року обстежував церкви Брацлавського намісництва, а в жовтні він добрався до парафій Рашківського намісництва (зокрема, джерела фіксують його присутність у сс. Гармацька і Попенки)⁹⁷.

⁹⁵ «Iż ponieważ iako nam doniesiono iest w dekanatach woiewodztwa Braclaw[skiego] vigore przywileiow zdawna do diecezji Kamienieckiey należących, pod jurysdykcją naszą zostaiących, z okazji sprawy z JW JMcią x. metropolitą kijowskim o też dekanaty, przeż niegoż pretendowane w Rzymie ad praesens toczącej się między parochami y parochianami wiele tergiwersacyi, nieposłuszeństwa y innych inkonwienieneyi dzieie się, wiele z posłuszeństwa nam wylamuią się, y dla poświęcenia się do innych biskupstw czynią rekurs [...]. Na wszelkie nieposłuszeństwa [...] processem prawnym konwinkować, y onych zakonwinkowanych canonnie upominać, a iezeli w swoim uporze y nieposłuszeństwie będą u pomnionych y zkonwinkowanych, od urzędów y parochii odsądzać, kaptywować y iezeli tego potrzeba będzie, forte brachium saeculare ad hibere y innemi według proporcji excessow afficere, do parochii y urzędów po odsądzeniu wakuiących, zgodnych i nam posłusznych promowować, katedratyk y kollektę na fabrykę katedry Lwowskiey zatrzymane od dziekanow lub parochow odbierać, y z odebranego kwitować» (НМЛ. Ркл-75, арк. 7 зв. – 8 зв.).

⁹⁶ Зокрема, у травні 1750 р. Матковський отримав з Львівської консисторії листи про посвячення церков Св. Михаїла Архангела у с. Тарнави; Св. Йоана Богослова в с. Гоноратка; Св. Миколая в с. Гедерими; Св. Йосифа у с. Дахтали; Покрову Богородиці в м. Чечельник; Св. Михаїла Архангела в с. Красногорки, більшість яких перебували в коляції князів Любомирського та Четвертинського (НМЛ. Ркл-86, арк. 748 зв.). У червні 1751 р. він посвячував храм у с. Паланка Ладжинська (ДАЖО. Ф. 178, оп. 53, спр. 2, арк. 92; Wizytacje generalne parafii unickich... S. 618).

⁹⁷ ДАЖО. Ф. 178, оп. 53, спр. 2, арк. 126 зв. – 127, 130 зв.; Wizytacje generalne parafii unickich... S. 609.

Усі ці пастирські й адміністративні зусилля та судові позови Лева (Шептицького) так і не увінчалися успіхом. Він був змушений і фактично, і канонічно визнати втрату Брацлавського крилосу. На початку січня 1754 р. львівський владика відкликав надані Тимофієві Матковському повноваження брацлавського офіціала, і відтоді той використовував лише свій попередній титул барського офіціала. Тоді ж Шептицький надіслав Матковському, для публічного оголошення місцевому духовенству та вірним, декрет Римської курії про належність «деканатів Брацлавського воєводства» до Київського митрополічного престолу. У пастирському листі львівського єпископа від 8 січня 1754 р., адресованому Матковському, наголошувалося на визнанні рішення Апостольської столиці, а також припиненні його повноважень брацлавського офіціала та необхідності розмежування Львівської єпархії з «брацлавськими територіями». Одночасно владика наказав Матковському вжити належних практичних заходів, аби забезпечити виконання римського декрету⁹⁸.

Амбівалентність єрархічного контролю за Брацлавщиною. Ставлення духовенства і шляхти до територіального конфлікту

Амбівалентність єрархічного контролю. Територіальне протистояння між Львівською єпархією та митрополічним престолом 1747–1754 рр. не означало створення на Брацлавщині видимої граничної лінії між двома церковними юрисдикціями, що змінювала б свою конфігурацію залежно від посилення в регіоні впливу когось з учасників конфлікту. Насправді ж, як показує аналіз джерел, лінія поділу проходила між окремими парафіями, намісниками, священниками, коляторами і навіть мирянами. Тому опанування Гребницьким чи Шептицьким якогось мікрорегіону залежало від ряду суб'єктивних чинників – позиції місцевої шляхти, активності міщанства й церковних братств. Проте чи не головну роль відігравали персональні зв'язки парафіяльного клиру зі своїм пастирем, що виявлялися в отриманні з його рук єрейських свячень, номінаційної та інсталяційної грамот, антимінсу до престолу

⁹⁸ «Quoniam S[acr]ae Sedi Ap[osto]liae et Sa[cra]e Cong[regatio]ni particulari ab eadem deputatae visum fuit, ut jurisdictionem in ecclesias, clerum et populum in decanatibus palatinatus Braclaviens[is] existentem sedi metropolitanae Kijoviensi adjudicaret, et nobis certo constat officium metropolitanum Kijoviense tam ante publicationem ejusmodi decisionis s[acr]ae congregationis, quam ad praesens post publicationem ad praedictas ecclesias jurisdictionem suam plenarie extendere et exercere, id circo nos mandatis aplus cum ea qua tenemur reverentia obsequentes dnaonem vram monendam esse duximus, prout inhibendo monemas per praesentes, quatenus vigore deputationis suae in officialem Braclaviensem (quam praesentibus revocamus) non amplius jurisdictionem n[ost]ram ad praedictos decanatus Braclavienses quovis praetextu facite vel expresse extendere, ac in eodem territorio Braclaviensi quidquam attentare sub nullitate ab hinc gestorum omnium per D[omi]nem v[ost]ram audiat et praesumat, nos enim omnes facultates a nobis d[omi]ni v[ost]rae communicatas quo ad praefatos decanatus praesen[tibus] limitamus» (НМЛ. Ркл-75, арк. 33 зв. – 34). Цей самий лист невдовзі було облятовано в одній з книг Радомишльської митрополічної консисторії, а також внесено до актів Апостольської нунціатури у Варшаві (ЦДІАУК. Ф. 1040, оп. 1, спр. 3, арк. 93–96).

певного храму тощо. Важливе значення мала також лояльність ктитора парафії до вибору священником «свого» архиєрея, а також юрисдикційні орієнтації намісників-протопопів, від яких сільські парохі адміністративно залежали, адже намісники забезпечували їх св. миром, інформували про розпорядження верховної церковної влади та забезпечували внутрішню комунікацію й консолідацію локальної священничої корпорації через проведення щорічних намісницьких соборчиків. Ці фактори, врешті-решт, і спричинили амбівалентність єрархічного контролю за Брацлавщиною, коли одні й ті самі клирики одночасно підлягали різним унійним владикам. Аж до остаточного рішення Римської курії 1754 р., це унеможливлювало врегулювання територіального конфлікту виключно методами «пастирського примусу».

Шахоподібну строкатість адміністративної належності парафій і намісництв Брацлавського крилосу наприкінці 40-х – у першій половині 50-х рр. XVIII ст. найкраще засвідчують матеріали генеральної візитації 1782–1785 рр. Ретроспективний аналіз згадок і вписів канонічних актів розкривають широку палітру методів і «технік» єрархічного нагляду за унійними парафіями й духовенством з боку і Флоріана (Гребницького), і Лева (Шептицького). Простежимо цю амбівалентність на прикладі декількох намісництв – Немирівського, Рашківського, Чечельницького та Ямпільського.

Протоколи візитації Чечельницького намісництва 1782–1784 рр. засвідчують, що розташовані на його території парафії в середині XVIII ст., у розпал брацлавського конфлікту, намагалися одночасно контролювати як львівський єпископ, так і київський митрополит. Так, церкви в сс. Бандурівка, Білий Камінь, Івашкова, Періжна і П'ятківка були закладені у 1749 і 1752–1754 рр. з дозволу барсько-брацлавського офіціала Матковського. Натомість храми в с. Бережки, Демівка та Рогожка Чечельницька почали будуватися у 1748 р. вже з благословення митрополичого намісника о. Михайла Примовича. Так само відмінну юрисдикційну підлеглість демонстрував і клир. Щоправда, для 1749–1753 рр. церковні джерела називають лише один випадок появи на теренах намісництва пароха, рукоположеного львівським владикою (у с. Вовчок 1753 р.). Всі три нові священники, які з'явилися тут протягом 1749–1754 рр. (Даниїл Остропольський, Михайло Рибницький і Симеон Сурмієвич), отримали єрейські свячення або від митрополита Гребницького, або від його офіціала Феліціана (Володковича)⁹⁹.

У Немирівському намісництві наприкінці 40-х – на початку 50-х рр. XVIII ст. так само сформувалося фактичне двовладдя. Його дуже добре віддзеркалює ситуація з Дмитрівською церквою в с. Кузьминці, де на початку 1780-х рр. зберігалися аж три антими́нси – «jeden Athanasii, drugi Leonis Szeptycki, a

⁹⁹ ДАФО. Ф. 178, оп. 53, спр. 36; Спр. 37, арк. 19. Михайло Примович походив з львівської родини Теодора та Цецилії Примовичів. Єрейські свячення у віці 24 років отримав 17 травня 1744 р. з рук владика Атанасія (Шептицького). Був висвячений як апостольський місіонер (НМЛ. Ркл-79. С. 429).

trzeci Jasonis Smogorzewski»¹⁰⁰. На той час у багатьох поселеннях (Бушинка Стара, Немирів, Ометинці, Печери, Ярмолинці) візитатори виявляли антимінси з «не порушеними реліквіями», надані для престолів храмів за підписом Атанасія (Шептицького)¹⁰¹. Аналіз матеріалів візитацій доводить, що початково Львову вдавалося утримувати контроль над Немирівщиною, в т. ч. за її адміністративним центром. Джерела фіксують низку святительських та адміністративних чинностей, здійснених тут адміністратором Львівської єпархії Онуфрієм (Шумлянським) та владикою Левом (Шептицьким). Так, Святотроїцький і Христорождественський храми у Немирові були відреставровані за «консенсом», виданим у травні 1747 р. Шумлянським. З благословення Шептицького у 1751 р. зводилася церква в с. Лоївці (хоча вже наступного року сюди прибув священик, рукоположений у Вінниці Володковичем). Львівська генеральна консисторія у грудні 1750 р. облятувала ерекційну грамоту, надану колятором унійної парафії в с. Юрківці. Паралельно з Львівською консисторією, свою юрисдикцію над намісництвом поширював і Феліціан (Володкович). Так, у червні 1748 р. він висвятив пароха до церкви в м-ку Куна, в січні 1752 р. – до церкви в с. Бундурівка. У 1750 р. холмський владика дав дозвіл на закладення нової Йоано-Богословської церкви в с. Чуків (водночас, що характерно, для відправлення богослужень було залишено давній антиминос Атанасія (Шептицького)), а в 1752 і 1753 рр. – на реставрацію храмів Святої Трійці в с. Бубнівка та Покрову Богородиці в с. Бундурівка¹⁰².

Подібна юрисдикційна амбівалентність у цей час спостерігається і в Ямпільському намісництві, церкви якого (зокрема, в сс. Голубиця, Грушка, Джугастра, Качківка, Княжа та Яланець) в 1744–1746 рр. ще зводилися за благословенням Атанасія (Шептицького) та під безпосереднім контролем його брацлавського офіціала Никодима (Карасевича). Однак уже через місяць після смерті у Львові митрополита Шептицького спершу київський офіціал Михайло (Примович), а згодом і сам адміністратор митрополії Флоріан (Гребницький), почали видавати «консенси» на побудову й посвячення унійних храмів (4 січня 1747 р. такий дозвіл від нього одержала парафія в с. Піщана, 8 січня 1748 р. – в с. Трибусівка). У серпні 1752 р. свою адміністративну владу над місцевими парафіями намагався встановити брацлавський офіціал о. Марко (Чаплич), якого незадовго до цього номінував київський митрополит. Зокрема, Чаплич підписав дозволи на фундацію нової церкви Св. Димитрія в с. Андріяшівка. Та навіть після цих заходів київського митрополита, адміністратор Львівської єпархії Онуфрій (Шумлянський) висвячував до однієї з унійних церков нового пароха, намагаючись на рівних конкурувати з генеральним намісником митрополита Володковичем, котрий у травні того ж року

¹⁰⁰ ДАЖО. Ф. 178, оп. 53, спр. 37, арк. 28. Два антиминоси – Атанасія (Шептицького) та Ясона (Смогоржевського) – зберігалися 1783 р. в церкві с. Кропивна Нижня (Там само, арк. 52).

¹⁰¹ Там само. Арк. 2–4, 9, 11, 20, 42, 56, 58, 60, 62, 72.

¹⁰² Там само. Арк. 16, 39, 46, 75.

здійснював рукоположення для унійних єреїв Ямпільщини¹⁰³. Перебуваючи в Красному на початку жовтня 1753 р., Володкович видав інсталяційну грамоту о. Стефановичу на парафію в с. Березівка, попередньо зобов'язавши його скласти Ісповідання віри та присягу на вірність митрополитові. Причому генеральний намісник Київської архієпархії не зважав на ту обставину, що о. Стефанович у грудні 1751 р. був висвячений львівським єпископом за активної участі барсько-брацлавського офіціала Тимофія Матковського¹⁰⁴.

Ставлення духовенства та шляхти до брацлавського конфлікту. На жаль, збережені джерела церковного походження не дають змоги повною мірою реконструювати позицію унійного духовенства Брацлавського крилосу й місцевої шляхти, а також існуючі між ними юрисдикційні поділи й уявлення, спричинені територіальним конфліктом 1747–1754 рр. Зокрема, на підтримку митрополита Гребницького окремими дідичами (коляторами) парафій вказують надання ними презент для унійних парафій, котрі за їхньою згодою вписувалися у книги Радомишльської консисторії¹⁰⁵. Так само чинили й прихильники Шептицького, виставляючи на його ім'я презенти для лояльних до львівського владики клириків. Саме в таких рекомендаційних грамотах («форматах») натрапляємо на рідкісні, однак надзвичайно інтригуючі публічні декларації шляхтою Правобережної України своєрідного регіонального патріотизму¹⁰⁶. Так, Феліціан з Бежина Бежинський, стольник оверуцький, надіславши Левові (Шептицькому) 1750 р. презенту для кандидата на вакантну церкву Св. Михаїла Архангела в м-ку Шавулиха Уманського намісництва, трактує землі, на якій знаходилась його ктиторська парафія, як територію, що «з давніх часів приєднана до Брацлавської єпархії греко-романо-унійного обряду». Водночас, маркуючи ту саму територію в категоріях державного адміністративного устрою, шляхтич Бежинський відмовляє їй у приналежності до Брацлавського воєводства, локалізуючи Шавулиху «у воєводстві й повіті Київському»¹⁰⁷.

Іншою формою визнання юрисдикції того чи іншого пастиря було звернення місцевого клиру для полагодження конфліктних ситуацій до «свого»

¹⁰³ Tabella Wizyty Generalney Dekanatu Jampolskiego... 1784 roku // ДАФО. Ф. 178, оп. 53, спр. 36, арк. 154.

¹⁰⁴ ДАЖО. Ф. 178, оп. 53, спр. 34, арк. 5.

¹⁰⁵ Див., наприклад, упис у 1749 р. презенти для пароха Тихого Хутора Вінницького повіту: ЦДІАУК. Ф. 1040, оп. 1, спр. 2, арк. 11 зв. – 12 зв.

¹⁰⁶ Див. обляти презент та ерекційних грамот дідичів (коляторів) парафій в актовій книзі Львівської генеральної консисторії протягом 1750–1752 рр., тобто в перші роки архиєрейства Лева (Шептицького): «Acta Consistorialia Inductarum Praesent[ati]onu[m] ac Ereccionum Anni Domini 1750 sub felicissimo Pastoralis regimine Illustrissimi ac Reverendissimi Domini D[omi]ni Leonis in Szeptycae Szeptycki, Episcopi Leopoliensis, Haliciensis et Camenecen[sis] Podoliae, Archimandritae Mielecensis, inchoata et conscripta per me Basilium Komoniec Paszewicz, publicum S[acr]ae Authorit[ate] Ap[osto]li[c]ae, Actorum curiae episcopalis, et consistorii generali Leopoliensis» (НМЛ. Ркл-86, арк. 698 та наст.).

¹⁰⁷ «Z dawnych czasow do diecezji Braclawskiej ritus Graeci Romani Uniti przyłączona, w dobrach moich starostwie y miasteczku Szawulisie w woiewodztwie y powiecie Kijowskim leżącym» (НМЛ. Ркл-86, арк. 728–728 зв.).

духовного суду. Для прикладу, так учинив 1749 р. о. Василь зі с. Борків Браїлівського намісництва, який, декларуючи свій послух митрополитові Гребницькому, процесувався у Радомишльській консисторії¹⁰⁸. Щодо ставлення парафіяльного духовенства до Лева (Шептицького), то тут маємо тільки свідчення представників Гребницького, які, звісно, намагалися применшити перед Римською курією масштаби його підтримки священною корпорацією регіону: «З [понад 400] парохів супротивна сторона хтозна-якими зусиллями спромоглася знайти лише трьох, які засвідчили б, що разом зі своїми попередниками завше перебували під юрисдикцією львівських єпископів [...] та й те [...] є гідним подиву, що серед такого великого числа пресвітерів супротивна сторона знайшла тих трьох, які не завагалися за неї фальшиво посвідчити. А відтак більш ніж очевидними є настрої – як і вірність своєму істинному пастиреві – тих численних парохів, котрі не захотіли підписатися під вигадками супротивної сторони і змогли так відважно протистояти її хитрощам і насильству»¹⁰⁹.

Завдяки актам Римської курії, значно більше знаємо про позицію тієї частини брацлавської шляхти, яка підтримувала Лева (Шептицького). Саме за сприяння місцевого нобілітету, львівський владика домігся прихильного ставлення до своїх територіальних домагань на королівському дворі та, частково, у Варшавській нунціатурі. Про це, зокрема, повідомляють і римські джерела: «Перед ясновельможним королем і перед Преосвященним нунцієм дали свої рекомендації брацлавські вельможі». Вони й виступали найбільшими прихильниками збереження Брацлавщини у складі Львівської єпархії: «Кілька мирян забажали мати своїм пастирем єпископа львівського»). Щоправда, його опонент – митрополит Гребницький – уважав декларацію брацлавського нобілітету «геть незаконним актом», а підписи й печатки шляхтичів – «сумнівного вигляду». Водночас декларація брацлавської шляхти аж ніяк не доводить загальної підтримки владика Лева місцевим нобілітетом. На цю обставину опосередковано вказували урядники Гребницького: «Брацлавці не тільки нині, а й у всі часи якнайохочіше визнавали митрополита своїм предстоятелем»¹¹⁰.

З протоколів засідань Конгрегації поширення віри дізнаємося, що Шептицький у своєму спорі з київським митрополитом заручився також усною й листовною підтримкою «магнатів королівства, до яких у відчаї знову недоречно вдається»¹¹¹. Київська митрополича курія згадувала про «рекомендаційні листи, що їх супротивна сторона виманила хибними заявами від магнатів королівства, чи видерті у кількох парохів протестації, а [радше] свідчення лише трьох із них»¹¹². Радомишльський двір так само скептично розглядав ефективність дій впливової шляхти на підтримку Шептицького, водночас

¹⁰⁸ ЦДІАУК. Ф. 1040, оп. 1, спр. 2, арк. 130 зв. – 131 зв.

¹⁰⁹ Congregationes Particulares. Vol. 2. P. 281.

¹¹⁰ Congregationes Particulares. Vol. 2. P. 270.

¹¹¹ Congregationes Particulares. Vol. 2. P. 286–287.

¹¹² Congregationes Particulares. Vol. 2. P. 285.

підважуючи легітимність її декларацій, котрі, з погляду канонічного права Церкви, важили дуже мало: «А щодо рекомендацій великого гетьмана і вінницького старости, то [...] ці приватні вчинки мирян – чи добровільні, чи, може, вимушені [...], нам ні до чого, адже ціле питання стоїть щодо права: кому належить та брацлавська територія. [...] Хай там що сказали хоч сто, хоч тисяча мирян, – не [їм], а єпископам найбільше залежить, аби не зменшувалася їхня єпархія та щоб не було якоїсь втрати для їхньої єпископської юрисдикції [...]. Тому в цій чисто церковній і юрисдикційній справі тим паче не варто прислухатися ні до листів, які єпископ виманив у мирян – магнатів королівства, ні до свідчень, видертих у кількох брацлавських пресвітерів [...]. Однак якщо цю священну конгрегацію таки чимось бентежать ті виманені у мирян і продиктовані супротивною стороною слова, то наш зверхник благає всечесніших отців, щоб вони не дозволяли єпископові так себе ошукувати, і дали нам стільки часу, скільки буде досить для того, щоб домогтися від цілого воєводства, а то й від усієї Русі й від самого найсправедливішого короля набагато розлогіших і численніших рекомендацій; завдяки їм ще краще виявиться, чи є хтось у Брацлавському воєводстві, хто радше волів би мати пастирем предстоятеля Львівського, а не митрополита»¹¹³.

Позиція Римської курії в «брацлавській справі»

Початок судового розгляду у Римі. Спершу брацлавський конфлікт не викликав особливого зацікавлення Папського престолу, який сподівався, що його учасники порозуміються самостійно. Проте коли цього не сталося, справу було передано до Трибуналу Варшавської нунціатури. 27 лютого 1751 р. генеральний аудитор справ Римської Апостольської столиці та її звичайний суддя Флавій Кізії уперше публічно оголосив, що «митрополит Русі Флоріан Гребницький пред'явив свої претензії до Брацлавського деканату в Кам'янецькій єпархії, яким володіє, маючи на це право, львівський і кам'янецький єпископ Лев Шептицький». У зв'язку з цим, Флавій застеріг їх від будь-яких самостійних дій під карою 300 золотих дукатів, а особливо фіскального «промотора Руської митрополічної курії та інших зацікавлених осіб». Генеральний аудитор особливо наголошував на тому, аби «оберігати Лева Шептицького від будь-яких закидів і нападів»¹¹⁴.

Судовий розгляд «брацлавської справи» у Трибуналі Варшавської нунціатури розпочався з того, що митрополитові Гребницькому було заборонено самостійно перебирати на себе юрисдикцію над спірним Брацлавським крилосом. Однак у ході розслідування суд дійшов попереднього висновку, що Шептицький не має «поважних чи то правових, чи фактичних доказів» на

¹¹³ Congregationes Particulares. Vol. 2. P. 280–281.

¹¹⁴ ЦДДАУЛ. Ф. 201, оп. 46, спр. 305, арк. 1; регестовий опис: Каталог пергаментних документів Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові 1233–1799 / Склали і підгот. до друку О.А. Купчинський, Е.Й. Ружицький. К., 1972. С. 526 (док. № 1061).

управління цим регіоном, оскільки «теперішній митрополит і його попередники впродовж багатьох віків – або самі, або через когось іншого на свій вибір – володіли [цими] деканатами і церквами». Тому спочатку генеральний аудитор Варшавської нунціатури, а 24 вересня 1751 р. також її Трибунал відкликали декрет про відсторонення Гребницького від управління Унійною церквою на Брацлавщині та передали спірну територію під його юрисдикцію. Водночас львівському єпископові нунціатура присудила відшкодування всіх «вигод і доходів», які він «отримав з них від дня хибного відсторонення»¹¹⁵. На основі рішення Апостольської нунціатури, всі намісництва Брацлавщини на початку грудня 1751 р. передавалися «в правдиву, очевидну й актуальну посесію нашої Київської митрополичої столиці, до якої від віків належали»¹¹⁶.

Не задовольнившись цим, митрополича консисторія в Радомишлі домагалася передачі «справи брацлавських деканатів» з рук Трибуналу апостольської нунціатури безпосередньо в Римську курію, «для того, аби звільнити нещасних брацлавських деканів від таких утисків, а водночас усунути тяжку шкоду й безглуздя, що кожного дня стається під час уділення Святих Тайн, яке – з величезною ганьбою перед сусідами-схизматиками – нечинно здійснюють декани й парохі, хибно поставлені Преосвященним супротивником». Метою каноністів з оточення Гребницького було остаточне визнання Конгрегацією поширення віри справедливості домагань митрополита, а також підтвердження факту «посягань Преосвященного єпископа львівського, які треба виправити [...] через відшкодування всіх вигод і доходів, які супротивна сторона отримала від спірних деканатів»¹¹⁷.

Уперше після того, як «брацлавську справу» було передано до Риму, Конгрегація поширення віри винесла свій вирок 24 вересня 1751 р. Передбачалося, що митрополит Гребницький зможе законно вступити у «нове посідання» Брацлавщиною «не раніше ніж 19 січня 1752 р.». Та вже напередодні цієї події, а саме 11 січня, Львівська єпископська консисторія внесла протест проти рішення Конгрегації¹¹⁸. Після довготривалого з'ясування обставин конфлікту, уважного вивчення представлених документів та інших аргументів сторін, Конгрегація поширення віри 7 травня 1753 р. провела своє засідання, спеціально присвячене темі «Київська юрисдикція», за участю римських кардиналів Месмера (Мезмері), Спінеллі, Сакріпанті, Колумна Шарра та секретаря-

¹¹⁵ Congregationes Particulares. Vol. 2. P. 257–258.

¹¹⁶ Innotescito decreto Tribunalis S[acr]ae Nunciature Apost[olica] die 24 [septem]bris 1751 Varsavia favore sedes metropoliae kiiovien[is] respectu rehabitionis decanatum in palatinatu Braclaviens[is] refenbilium ad jurisdictionem metropolitanam Kiiovien[siam] ab immemorabili tempore pertinentium literae infrascriptae citationis cum monatione atque circulares contra clerum et populum praedictorum decanatum extensae // ЦДІАУК. Ф. 1040, оп. 1, спр. 2, арк. 561 зв. – 562.

¹¹⁷ Congregationes Particulares. Vol. 2. P. 259.

¹¹⁸ Congregationes Particulares. Vol. 2. P. 273. Див. також: Рункевич С.Г. Описание документов... Т. 2. С. 138 (№ 1563).

ря Конгрегації о. Леркарія. На цьому засіданні й було постановлено, іменем Святішого Отця, присудити Брацлавщину київському митрополитові¹¹⁹. Протокол засідання та його декрети, опубліковані в 1950-х рр. о. Атанасієм (Великим), містять унікальні свідчення про еклезиальні, історичні та культурно-цивілізаційні аргументи, якими послуговувалися сторони конфлікту в доведенні своїх прав на Брацлавщину. Окрім популярного у той час дискурсу про генезу християнства на Русі «близько 990 року», документ представляє й історичну версію генези організаційної структури Східної церкви у Прикарпатті, а також територіальної юрисдикції Галицької (Львівської) єпархії. В інтерпретації оточення київського митрополита Флоріана (Гребницького) цей наратив був таким: «Коли згодом по всій Русі розлилося світло Євангелія, то навіть у тій частині, що під польським пануванням, було засновано численні інші єпископати, а саме Володимирський, Луцький, Перемиський, Холмський, Пінський, Смоленський і Полоцький, на [престоли] яких митрополит Русі призначив суфраганів. Однак митрополит сам правив, наче власною єпархією, двома досить обширними воєводствами – Київським і Брацлавським, а водночас і тією частиною Русі, яку становлять Руське й Подільське воєводства, [і зокрема] Львівський, Кам'янецький і Галицький повіти. І те, що цей митрополичий престол так стояв, і [те], що правив цими краями без жодного суфрагана чи іншого єпископа впродовж 549 років, тобто до року 1539, [є доведеним фактом]»¹²⁰.

Як установила Римська курія, «єпископ львівський ні Брацлавського воєводства не мав серед своїх територій під час первісного заснування вікаріальної катедри, ні впродовж двох століть ці предстоятелі не здійснили над майже п'ятьмастами церквами найменшого юрисдикційного акту – окрім тих трьох. [Цьому сприяли] розташування і характер самого воєводства, котре [...] є окремим від Кам'янецької єпархії й території та майже вдвічі за неї більшим; ні сам Йосиф Шумлянський не домагався цієї території для Львівського престолу, заявляючи про своє апостольство, натомість визнав, що вона належить до митрополії так само, як і Київська, коли, будучи адміністратором митрополії, призначив одного й того ж вікарія водночас на київські і брацлавські землі». Докладно розглянувши справу, Конгрегація поширення віри 7 травня 1753 р. оприлюднила декрет «Про посягання», який виявився на користь київського митрополита: «Те, що було виведено досі, робить якнайочевиднішим правоту Преосвященного митрополита щодо спірних церков [...]. Встановлено посягання Преосвященного єпископа львівського, що їх треба виправити через скасування всіх юрисдикційних актів, які він здійснив щодо спірних деканатів, і через відшкодування вигод і доходів, які він із згаданих деканатів отримав»¹²¹.

¹¹⁹ De iurisdictione Metropolitae Kioviensis in Decanatu Braclaviensi, praetensa ab Episcopo Leopoliensi. Roma, 7.V.1753 // Congregationes Particulares. Vol. 2. P. 253–295 (док. № 90).

¹²⁰ Congregationes Particulares. Vol. 2. P. 254.

¹²¹ Congregationes Particulares. Vol. 2. P. 271?272.

Невдовзі після свого засідання в «брацлавській справі», 12 травня 1753 р. Конгрегація поширення віри надіслала папському нунцієві у Варшаві Альберіку Аркінто (1746–1754) лист-інструкцію. У ньому кардинали повідомляли про своє рішення підтримати митрополита, підкреслюючи необхідність якнайшвидшого виконання декрету, з огляду на позицію львівського єпископа. Римські кардинали звертали увагу на «супліку народу Брацлавії», застерігаючи від можливих «заворушень між цими людьми та появи неприємних замішань і безпорядків». Конгрегація доручила нунцієві розробити практичні заходи, аби забезпечити законну передачу «Брацлавських деканатів» в адміністрацію київському митрополитові. На думку кардиналів, доброю нагодою для уникнення неприємностей під час зміни церковної адміністрації на Брацлавщині була б присутність там холмського владика Володковича, котрий, як представник митрополита, без затримки міг перебрати на себе управління спірною територією, виконавши таким чином постанову Конгрегації поширення віри від 7 травня 1753 р.¹²²

На початку 1754 р. Конгрегація поширення віри у Римі, з огляду на існуючі труднощі в практичній реалізації своїх постанов у «брацлавській справі», видала нове розпорядження¹²³, яке було підтверджене 22 березня 1754 р. декретом про негайну передачу Брацлавського крилосу-офіціалату Київській архієпархії (2 травня його облятували в книги Радомишльської унійної консисторії). Новий підтвердний декрет Трибуналу Варшавської нунціатури з 2 травня 1754 р. («*Instrumenti in causa Braciavien[si]*») від імені генерального намісника митрополита Пилипа (Володковича) до актів Радомишльської консисторії вніс шляхтич Іван Білевич¹²⁴. Незабаром, 17 червня, один зі священників Київської архієпархії повторно облятував декрет¹²⁵. На те, що виконання постанов Конгрегації поширення віри зіштовхнулася з певними труднощами, свідчить її лист до нового нунція в Речі Посполитій від 23 серпня 1755 р. Римські кардинали були змушені ще раз підтвердити правочинність свого рішення від 7 травня 1753 р., оскільки львівський владика і надалі висував нові претензії, намагаючись, за словами кардиналів, «здійснювати приватну адміністрацію цими [брацлавськими] намісництвами». Конгрегація також звертала увагу нунцієві на необхідність надіслання у Брацлавське воєводство «ноти», яка розкривала б зміст її рішення з 1753 р., з тим, аби заспокоїти місцевих «намісників і народ»¹²⁶.

Загалом Папський престол відіграв провідну роль у вирішенні Брацлавського територіального конфлікту. Попри певні сумніви й хитання, саме інституції Римського Апостольського престолу – Конгрегація поширення віри та

¹²² Litterae S.C. de Propaganda Fide Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielarusjae spectantes / Ed. A.G. Welykuj (далі – Litterae SCPF). Romae, 1957. Vol. 4. P. 270 (док. № 1877).

¹²³ Рункевич С.Г. Описание документов... Т. 2. С. 155 (№ 1602).

¹²⁴ ЦДАУК. Ф. 1040, оп. 1, спр. 3, арк. 93–96.

¹²⁵ Там само. Арк. 146–148.

¹²⁶ Litterae SCPF. Vol. 4. P. 307–308 (док. № 1399).

Варшавська нунціатура – виступили тими арбітрами, правові й практичні аргументи яких виявилися прийнятними для обидвох сторін. У кінцевому підсумку це й дало змогу стабілізувати ситуацію в регіоні та налагодити співпрацю між найбільшими унійними єпархіями в Україні того часу.

Контроль Лева (Шептицького) над Правобережною Україною у 60–70-х рр. XVIII ст. та проблема еклезіального статусу Брацлавщини

Незважаючи на повернення Брацлавщини Київській архієпархії, її майже столітнє (1675–1754) перебування у складі Львівського владитства мало далекосяжні наслідки для посилення у регіоні локальних ідентичностей, територіального патріотизму та партикулярної еклезіальної свідомості. Ширше брацлавський територіальний партикуляризм відображений у матеріалах Конгрегації поширення віри, яка вперше після 1753–1754 рр. розглянула справу «*De iurisdictione in Palatinatu Braclaviensi, in Ucraina*» на своєму окремому засіданні у Римі 31 травня 1767 р., під головуванням префекта Конгрегації кардинала Джузеппе Каstellо¹²⁷. Кардинали насамперед підтвердили своє рішення від 7 травня 1753 р. про належність Брацлавщини до юрисдикції київського унійного митрополита. Водночас під час цього засідання були оприлюднені вражаючі, на думку Риму, надуживання, яких допустився Володкович. Як засвідчують акти Конгрегації, адміністрування митрополитом «брацлавськими деканатами» призвело до «таких безладів і багатьох порушень» у цьому регіоні, що змусило апостольського нунція вдатися до рішучих протестів і практичних дій супроти предстоятеля Руської церкви. Одним із таких заходів стало «інструктування згаданих деканатів незалежно від митрополита», яке Римська курія доручила провести тогочасному холмському владіці Максиміліанові (Рилу). Окрім самої Брацлавщини, Рило у першій половині 1760-х рр., у рамках апостольської візитації, відвідав також частину унійних парафій на території Київського воєводства, які були фундовані графом Франциском Салезієм Потоцьким і перебували під юрисдикцією київського митрополита. Однак Володкович, з огляду на свій «бунтівний і дратівливий норов», на думку Папського престолу, своєю поведінкою продовжував провокувати «все тяжчі скарги і заворушення, врешті будучи готовим навіть усувати парохів, поставлених владикою Холма, без жодного мотиву чи рації»¹²⁸.

¹²⁷ Congregationes Particulares. 1957. Vol. 2. P. 308–312 (док. № 98).

¹²⁸ «Dopo d'essere succeduto alla Metropolia l'odierno Monsignor Feliciano Wolodkowicz, amministrò per qualche tempo i Decanati sudetti, ma con tali disordini, e tanto irregolarmente, che mosso il Nunzio Apostolico di Polonia dai continui clamori, e querele contro di lui, procurò dalla S. Sede una commissione a Monsignor Rillo, Vescovo di Chelma, di far egli nè Decanati medesimi tutte l'istruzioni indipendentemente dal Metropolitanano. Terminata poi la commissione di Monsignor Rillo, non solo s Decanati, di cui si tratta, ma anche varie Parrocchie nuovamente fondate dal Conte Potocki nel Palatinato di Kiovia ricaddero sotto il governo del Metropolitanano, il quale, il stante il suo genio turbolento ed inquieto, non ha lasciato d'eccitare più gravi doglianze, e rumori, essendosi fino avanzato a voler mutare I Parochi, stabiliti dal governo di Chelma, senza verun motivo, o ragione» (Congregationes Particulares. 1957. Vol. 2. P. 309 (док. № 98)).

Отримавши такі невтішні відомості, Конгрегація поширення віри була схильна передати управління Брацлавщиною львівському єпископу Левові (Шептицькому), як більш поміркованому та схильному до компромісів унійному єрархові. Римські кардинали, заслухавши доступну їм інформацію (переважно від нунція у Варшаві), дійшли висновку, що перехід Брацлавщини під юрисдикцію Шептицького, «прелата великих заслуг і чеснот», є «єдиним засобом для відновлення спокою, так необхідного для вірних у цих деканатах і парафіях, добровільно новофундованих у великій кількості з милості графа Потоцького, київського воєводи»¹²⁹. До цього кроку Римську курію також підштовхнуло зростаюче незадоволення шляхти та руського духовенства Брацлавського воєводства «екстравагантною практикою» урядування Володковича, про яку розповідали на засіданні Конгрегації 31 травня 1767 р.

Більше того, невдоволення діяльністю митрополита спонукало місцеву світську адміністрацію висунути проект (який, мабуть, був також підтриманий руським клиром) про відкриття на Правобережній Україні нового унійного владцтва, котре, початково покриваючи лише саму Брацлавщину, мало б та «усунути всілякі безлади», «тільки б звільнити відібрані деканати з-під одіозної юрисдикції теперішнього митрополита»¹³⁰. Інструкція шляхти Брацлавського воєводства з 1766 р. з вимогою створити нову унійну єпархію в структурі Київської унійної митрополії – Брацлавську¹³¹, була виразною артикуляцією регіонального партикуляризму, що значною мірою живився еклезіальною традицією майже столітнього перебування Брацлавщини у складі Львівської єпархії. Свою петицію брацлавський нобілітет адресував королю Станіславові Августу Понятовському (1764–1795). Інструкцію з пропозицією заснування Брацлавської унійної єпархії («erezione nuova di Vescovado») брацлавський і київський воєводи передали також папському нунцієві напередодні скликання сейму (ймовірно, у 1766 або ж 1767 р.). Римська курія в цій справі покладалася на підтримку «міністра короля, маркіза Антічі» («il Marchese Antici, suo Ministro»), який підготував для нунція спеціальну «меморію», на яку папський представник відповів 22 квітня 1767 р.

¹²⁹ «Cioè, che si trasferisca la giurisdizione de' Decanati in controversia nella persona di Monsignor Szeptycki, Coadiutore del Metropolitanò, [Prelato di gran merito, e probità], essendo questo l'unico mezzo di ristabilir la calma, tanto necessaria alla Religione in quei Decanati, e Parrocchie, novellamente fondate in gran numero, e liberamente dotate dalla pietà del Conte Potocki, Palatino di Kiovia» (Congregationes Particulares. 1957. Vol. 2. P. 310 (док. № 98)).

¹³⁰ «Ma il Metropolitanò inflessibile nel proponimento di voler condursi a suo capriccio con le sue vessazioni, e stravaganze, ha ridotto le cose a segno, che i due Palatini di Chiovia, e Braclavia, fralle principali istruzioni date ai loro Nunzi per l'ultima dieta, hanno loro commesso di procurare uno stabile, e sicuro rimedio a tanti disordini, e sino di proporre una separazione ed erezione di nuovo Vescovado, purchè i Decanati vengano sottratti dall'odioso giurisdizione del presente Metropolitanò. Questa rappresentanza è stata impedita dalla Maestà del Re, il quale ha creduto, che senza fare pubblicità si potessero contentare i Palatini, ed assicurare la tranquillità di quei popoli, con indurre il Metropolitanò a porre in esecuzione i consigli nel Nunzio Apostolico, e cedere i più volte detti Decanati al suo Coadiutore» (Congregationes Particulares. 1957. Vol. 2. P. 309 (док. № 98)).

¹³¹ Biblioteka Czartoryskich w Krakowie. № 687. S. 643.

Проте польський монарх, попередньо проконсультувавшись у Лева (Шептицького), відмовився публічно підтримати ініціативу, зіславшись на те, що ця справа порушує прерогативи київського митрополита Володковича та його коад'ютора, адже вона належить до компетенції духовної влади. Станіслав Понятовський, відстоюючи перед римським понтифіком свою позицію, покликався на відповідний декрет Конгрегації поширення віри, згідно з яким «ці деканати не можна передати єпископу Львова», адже вони «вже були оголошені належними до митрополії Русі»¹³². Водночас, реагуючи на побажання шляхти обидвох воєводств й особливо місцевих воєвод, «незадоволених наявністю адміністрації брацлавських деканатів, приєднаних до митрополії», та «зادля забезпечення спокою народу», він погодився розглянути можливість передачі «брацлавських деканатів» в управління Шептицькому, але не як львівському владиці, а виключно як коад'юторові київського митрополита, тобто в тимчасову адміністрацію, і тільки після розгляду цієї справи на генеральному сеймі, позаяк вона заторкувала інтереси місцевого нобілітету¹³³. У підсумку Конгрегація поширення віри на своєму засіданні 31 травня 1767 р. таки вирішила передати «брацлавські деканати» Шептицькому, «грецькому єпископу Львова», як коад'ютору київського митрополита, «у спосіб таємного процесу», одночасно залишивши в силі свій декрет з 1753 р. про належність Брацлавщини до Київської архієпархії¹³⁴.

Після цього Конгрегація розробила й надіслала 20 червня 1767 р. апостольському нунцієві у Варшаві свою інструкцію в справі духовної юрисдикції над унійними намісництвами у Брацлавському й Київському воєводствах¹³⁵. До самої інструкції було додано папське брєве «до [королівського] двору» в справі «юрисдикції [брацлавських] деканатів», що передбачало їхню передачу «від митрополита Русі до єпископа Львова як його коад'ютора». Ще раніше, у квітні, два інші папські брєве були адресовані безпосередньо львівському владиці (який уже тоді мав розпочати «практичне виконання юрисдикції над деканатами»), а також київському митрополитові Володковичу, застерігаючи останнього від можливої протидії рішенням Римської курії¹³⁶. Сама ж «Інструкція» наголошувала на тому, що, з огляду на «фатальну позицію королівського двору», який не погоджувався на перехід Брацлавщини під безпосередній контроль Лева (Шептицького), папський нунцій повинен залагодити справу таким чином, аби «уникнути подальших надуживань і безладів, що можуть виникнути через погану адміністрацію та урядування митрополи-

¹³² «Di non poter egli cedere al Vescovo di Leopoli quei Decanati, che per Decreto della S. Sede furon già dichiarati appartenere alla Metropolia di Russia» (Congregationes Particulares. 1957. Vol. 2. P. 312 (док. № 98)).

¹³³ Congregationes Particulares. 1957. Vol. 2. P. 309–310 (док. № 98).

¹³⁴ Congregationes Particulares. 1957. Vol. 2. P. 311 (док. № 98).

¹³⁵ Litterae SCPF. 1957. Vol. 5. P. 130 (док. № 2241).

¹³⁶ «Mando a V. S. gli acchiusi Brevi, concernenti l'affare della giurisdizione de Decanati, che ad istanza di cotesta Corte si è trasferita dal Metropolitanano di Russia al Vescovo di Leopoli, come suo Coadiutore» (Litterae SCPF. Vol. 5. P. 130 (док. № 2241)).

та [Володковича]»¹³⁷. Очевидно, предстоятель Руської церкви дійсно опирався постанові Конгрегації поширення віри про фактичну передачу української частини його митрополичої архієпархії в управління Шептицькому. Про це, зокрема, свідчить лист римських кардиналів від 12 грудня 1767 р., надісланий Володковичу. У листі вони настійливо вимагали, «задня добра миру і духовного спокою в адміністрації брацлавськими і київськими деканатами», допустити львівського владика, як коад'ютора митрополита, до управління цими територіями й тим самим виконати волю Папського престолу¹³⁸.

Номінація Лева (Шептицького) коад'ютором митрополита Пилипа (Володковича) в 1762 р., з надзвичайно широкими повноваженнями *in spiritualibus*, відкривала перед Львівською єпархією реальну можливість повернути Брацлавщину до свого складу¹³⁹. Прецедентом встановлення (хоча й тимчасової) юрисдикції іншого унійного єрарха на Брацлавщину стала «українська подорож» холмського владика Максиміліана (Рила). Восени 1762 р. він, отримавши від папського нунція у Варшаві фактично повноваження правлячого ординарія¹⁴⁰, здійснив свою першу апостольську візитацію Брацлавського крилосу, відвідавши тоді Браїлівське та Уманське намісництва. Підтримуваний магнатом Франциском Салезієм Потоцьким, з яким холмського владика пов'язували близькі товариські взаємини, Рило у 1762–1765 рр. відбув декілька пастирських подорожей на Правобережжя, які мали надзвичайний успіх і підтримку як духовенства, так і мирян-уніатів. Під час цієї «української подорожі» було посвячено десятки новofундованих унійних храмів (зокрема, Миколаївська церква в с. Северинівка (1762 р.) та храм Св. Йоана Богослова в с. Гриненьки (1765 р.) Брацлавського намісництва¹⁴¹). Упродовж 1764–1765 рр. він, за підтримки свого холмського офіціала о. Плєскевича, рукоположив та номінував до парафіяльних церков, фундованих Франциском Потоцьким на Уманщині, десятки священників, а також посвятив близько 40 нових унійних храмів¹⁴². На початку 70-х рр. XVIII ст. на Брацлавщині православним вдалося створити розгалужену мережу своїх організаційних структур. Зокрема, тут діяли сім намісництв, підпорядкованих переяславському владіці – Брац-

¹³⁷ «Per evitare di fare ulteriori abusi, e disordini, che potrebbero nascere dalla cattiva amministrazione, e governo del Metropolitano» (Litterae SCPF. Vol. 5. P. 130 (док. № 2241)).

¹³⁸ «Ut pro bono pacis proque animarum tranquillitate Braclaviensium et Kioviensium Decanatum administrationem Leopoli Episcopo, Coadiutori tuo, ultro concederes, id scito factum fuisse non ex sinistra aliqua de tua probitate ac vigilantia opinione, sed tantum ut istorum fidelium quieti, faciliorique Decanatum servitio provideretur» (Litterae SCPF. Vol. 5. P. 134 (док. № 2249)).

¹³⁹ *Nabywaniec S. Unicka archidiecezja kijowska...* S. 164–166, 172–173, 202–204, 207–209. Автор назагал негативно оцінює діяльність Лева (Шептицького) на Правобережній Україні як коад'ютора Володковича, й уважає, що він своєю часто безоглядною поведінкою фактично підважував авторитет ет київського унійного митрополита.

¹⁴⁰ Див.: *Instrumentu[m] pro Commissione Apostolica Autoritate peragenda in Human et Brahiow.* 30.08.1762 р. («Щоденник» Максиміліана (Рила)) // НМЛ. Ркл-115, арк. 136 зв. – 138).

¹⁴¹ *Wizytacje generalne parafii unickich...* S. 502–504, 566, 568.

¹⁴² *Ordinatio Parochorum Humanensium. 1764–1765* // APL. ChKGK. Sygn. 636. K. 180–215 v.

лавське, Вінницьке, Гранівське, Кальницьке, Краснянське, Рашківське та Чечельницьке, неформально адміністрованих брацлавським православним намісником о. Васи́лієм Мокрицьким¹⁴³. Успіхи Рила в реуніації русинів східного обряду на Брацлавщині у 1773–1774 рр. відображені у звіті Переяславській консисторії православного протопопа Рашківського намісництва о. Петра Стефановича. Священик, серед іншого, скаржився, що холмський владика у 1774 р. «остаточно відібрав у нього Рашківську протопопію», й зокрема Миколаївську церкву в Рашкові, а також храми в Загніткові та Студенній¹⁴⁴.

Практика апостольських візитацій, апробована Рилом, на початку 1770-х рр. була підтримана львівським владикою Левом (Шептицьким), який ще на початку лютого 1768 р. вступив в обов'язки адміністратора Київської митрополії¹⁴⁵. Протягом травня – серпня 1773 р. він об'їхав величезні простори Правобережжя, уділяючи пастирське благословення переслідуваним уніатам, посвячуючи нові храми та хіротонізуючи нових пресвітерів. 20 червня 1773 р. з Радомишля Шептицький звернувся з пастирським посланням до духовенства та вірних Київської архієпархії, закликаючи їх до витривалості у «католицькій вірі та унії зі Святою Римською Церквою»¹⁴⁶. У квітні 1769 р. він номінував у Львові пароха до церкви в с. Богданівка Брацлавського намісництва, а наприкінці грудня 1768 р. дозволив зведення храму в с. Бушинка Немирівська, у квітні 1775 р., як коад'ютор митрополита Феліціана (Володковича), дав дозвіл («інструмент») на посвячення церкви в с. Капустяни, а в серпні 1778 р., будучи вже київським митрополитом, благословив заснування церкви в с. Одаї¹⁴⁷. Згідно з «Реестром канцелярійного податку», котрий сплачували аколіти (кандидати на священство) за вписування акту їхнього рукоположення до «Метрики ординованих», упродовж 1769 – першої половини 1778 рр. митрополит Лев висвятив 343 новосерей з української частини Київської архієпархії, більшість яких походили саме з теренів Брацлавського воєводства¹⁴⁸.

Після приєднання Брацлавського воєводства до Росії, внаслідок другого поділу Речі Посполитої 1793 р., на його основі царська адміністрація створила Брацлавську губернію (у складі Брацлавського, Вінницького, Звенигородського та Київського повітів), яка на початку 1796 р. була реорганізована в Брацлавське намісництво, ліквідоване наступного року. Натомість місцеві

¹⁴³ *Nabywaniec S. Unicka archidiecezja kijowska...* S. 92–93.

¹⁴⁴ Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (Мінск). Ф. 136, воп. 1, адз. зах. 42045 л. 2–3.

¹⁴⁵ *Блажейовський Д.* Ієрархія Київської Церкви... С. 254.

¹⁴⁶ *Epistolae metropolitaram kioviensium catholicorum: Leonis Ludovici Szeptyckij Szeptyckij, metropolitae kioviensis catholici (1778–1779) / Ed. A. G. Welykyj. Romae, 1970. P. 178–206 (док. № 75).*

¹⁴⁷ ДАЖО. Ф. 178, оп. 53, спр. 37, арк. 7; *Wizytacje generalne parafii unickich...* S. 474, 487, 605.

¹⁴⁸ *Registr akolitow z metropolii Kijowskiej, którzy zwykli pro Juribus Cancellariae placić, zaczęty Anno 1769 // НМЛ. Ркл-145, арк. 37–46 зв.* Матеріали генеральних візитацій Брацлавщини першої половини 1780-х рр. підтверджують рукоположення Шептицьким десятків новосерей для унійних парафій Брацлавщини (ДАФО. Ф. 178, оп. 53, спр. 37, арк. 6, 66, 87).

структури Східної церкви приєднали до Мінсько-Ізяславської православної єпархії, фундованої на підставі указу імператриці Катерини II від 13 квітня 1793 р. й очоленої Віктором (Садковським). Невдовзі, у 1795 р., було відкрито самостійну Брацлавсько-Подільську православну єпархію на чолі з владикою Йоаникієм, архимандритом Донського монастиря, адміністративний центр якої спершу розташовувався у м. Шаргород¹⁴⁹.

* * *

Втрата Львівською єпархією брацлавських намісництв та їхній перехід під юрисдикцію київського митрополита у середині XVIII ст. засвідчує доволі радикальні зміни в тогочасних уявленнях про географічний простір, лінійні межі та роль місцевого єрарха, його двору й владичої катебри в організації території. Могилянські реформи, їхня рецепція у Львівській єпархії за урядування Йосифа (Шумлянського, 1667–1708) та, особливо, рішення Замойського собору 1720 р. впровадили у руський еклезіальний і мирянський дискурс нові модерні уявлення. Опираючись на західні взірці, вони поступово затінили євхаристійну модель, що наголошувала на ключовій ролі правлячого архиєрея в організації території єпархії як особи, яка очолює Євхаристію в головному храмі єпархії – катедральному соборі. Саме потреби катебри з її єпископським двором (душпастирські, літургійні, матеріальні, соціокультурні) й був покликаний «обслуговувати» навколишній сакральний простір, «приписаний» до головного катедрального собору. Євхаристійна еклезіологія одночасно була й стрижнем адміністрації локальної Церкви, – у даному разі Львівської єпархії. Згідно з тогочасними уявленнями, всі святительські й адміністративні чинності, здійснені владикою, сприймалися клиром і мирянами у категоріях підлеглості й послуху, та були виявом сопричастя і єдності локальної християнської спільноти, очолюваної правлячим владикою. Таким чином, простір Львівської єпархії, її межі та чисельність клиру й вірних визначалися не географічними категоріями, а тривкістю існуючих форм підлеглості й послуху між «народом єпархії» та місцевим пастирем. Що така модель «організації» сакрального простору існувала й на Брацлавщині, засвідчують тогочасні церковні джерела, використані у статті. Грамоти рукоположення для новоєреїв, ставлені (інсталяційні) грамоти священникам на парафії, посвячені антими́нси для престолів унійних храмів, отримане на владичому дворі св. миро були тими зовнішніми публічними сакральними знаками, що визначали юрисдикційний статус тої чи іншої парафії та маркували її географічну локалізацію в межах організаційної структури єпархії. Водночас з другої половини XVII – початку XVIII ст. ця євхаристійна модель змушена була конкурувати з модерними й водночас конфесій-

¹⁴⁹ Адміністративно-територіальні зміни на Брацлавщині протягом 1793–1797 рр., після входження краю до складу Російської імперії, простежує: *Петренко О.* Брацлавська губернія і Брацлавське намісництво // Київська старовина. 2000. № 1. С. 44–61; *Його ж.* Брацлавське намісництво. Вінниця, 2001.

ними за своєю суттю підходами і концепціями. Вони опиралися на суто адміністративні підходи, а однією з головних їхніх цілей було створення конфесійно герметичних «географічних ізолятив». На середину XVIII ст., як показав перебіг Брацлавського конфлікту, ці нові еклезіальні техніки «впорядкування території» почали переважати. Тепер належність парафії до владичої катедри визначалася не стільки написом на одвірку храму про його посвячення правлячим архиереєм, скільки присутністю місцевого священика чи парафіяльної церкви в якомусь канцелярському реєстрі.

На мою думку, саме проникнення у тогочасний соціум Брацлавщини цих нових модерних уявлень було одним із тих ключових факторів, що унеможливив збереження за Львівською єпархією цього регіону. Євхаристійні знаки підлеглистості й духовної спорідненості, котрі невидимою ниткою пов'язували брацлавські намісництва з віддаленою на пів тисячу кілометрів від них Святоюрською катедрою, виявилися не готовими на рівних конкурувати з більш ефективним «пастирським примусом» Радомишльської консисторії. Типовим прикладом застосування в Київській митрополії модерних адміністративно-юрисдикційних підходів до маркування територіального простору була позиція в Брацлавському конфлікті Римської курії. Заангажування Апостольської столиці в подіях 1747–1754 рр. засвідчують, з одного боку, її зростаючу роль внутрішньому житті Руської церкви, а з іншого, неготовність київського митрополичого престолу самотужки полагоджувати свої внутрішні суперечності. Значною мірою це сталося через занепад соборноправних традицій та поступове уподібнення канонічної структури Унійної церкви до римської інституційної моделі. На відміну від територіальних суперечок другої половини XVII – початку XVIII ст. (що мали затяжний характер і часто супроводжувалися безоглядною анексією сусідніх парафій), у справі брацлавських намісництв Римська курія продемонструвала свою готовність і спроможність вгамувати партикулярні суперечності всередині Руської церкви, а також домогтися практичної реалізації рішень, котрі пропонувалися учасникам конфлікту верховною церковною владою.

Амбівалентний юрисдикційний статус Брацлавського крилосу, який увіразнив територіальний конфлікт 1747–1754 рр., послабив у середовищі місцевого духовенства усвідомлення духовної та сакраментальної єдності з конкуруючими між собою пастирями – київським митрополитом і львівським єпископом. Конфлікт так само спричинився до послаблення інституційних пов'язань брацлавського клиру як зі Святоюрською катедрою, так і з митрополичим двором у Радомишлі. Обидва фактори частково пояснюють доволі швидке поширення на Правобережній Україні з початку 1760-х рр. православної руху й перехід більшості унійних парафій під омофор переяславського владики. Такі різкі зміни еклезіального ландшафту Брацлавщини не в останню чергу зумовлювалися тим, що руські священики, «пам'ятаючи» або ж «пригадуючи» непевний статус регіону в середині XVIII ст., ментально виявилися готовими до таких змін. Специфічні

еклезіальні й соціальні практики «виживання» й пристосування до нових конфесійних і політичних реалій, які місцевий клир так «успішно» демонстрував під час драматичних подій Барської конфедерації та Гайдамаччини, він засвоїв саме під час Брацлавського територіального конфлікту.

Протистояння 1747–1754 рр. стало доброю нагодою для місцевої шляхти й духовенства «пригадати» свою партикулярну історичну традицію, а в разі її відсутності – сформулювати новий наратив про минуле регіону. Ця еклезіально-історична пам'ять не тільки обслуговувала інтелектуальні потреби «офіційної» версії статусу Брацлавщини – доведення прав Львова чи Радомишля на спірні намісництва, але й, незалежно від задуму її авторів, підживлювала локальний територіальний патріотизм. Яскравим його виявом був проект 1766 р. зі створення Брацлавської унійної єпархії. Цілком доречний з пастирської перспективи та тогочасних тенденцій до «раціоналізації» й «впорядкування» географічного простору, проект виявився неприйнятним для тогочасного проводу Унійної церкви та королівського двору.